



**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**GÜZEL SANATLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**GÜNÜMÜZ GENÇLİK SANAT HAREKETLERİNDE STENCİL**

**Hanife Usta ALKAN**

**Danışman**

**Prof. Dr. Ata Yakup KAPTAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Mayıs, 2019**

## TELİF HAKKI

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu Ek Madde 40 hükümleri çerçevesinde (Ek:22/2/2018-7100/10 md.) “*Lisansüstü tezler yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından gizlilik kararı alınmadıkça, bilime katkı sağlamak amacıyla Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından elektronik ortamda erişime açılır.*”

Araştırmacılar tezlerin tamamı veya bir bölümünü yazarın izni olmadan ticari veya mali kazanç amaçlı kullanamaz, yayınlamaz, dağıtamaz ve kopyalayamaz. Ulusal Tez Merkezi Web Sayfasını kullanan araştırmacılar, tezlerden bilimsel etik ve atıf kuralları çerçevesinde yararlanırlar.

### YAZARIN

Adı : Hanife

Soyadı : Usta Alkan

Bölümü : Resim

İmza :

Teslim Tarihi :

### TEZİN

Türkçe Adı : Günümüz Gençlik Sanat Hareketlerinde Stencil

İngilizce Adı : Stencil in Modern Youth Art Movements

## ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Hanife Usta ALKAN

İmza:.....

## KABUL VE ONAY

**Hanife Usta ALKAN** tarafından hazırlanan “**Günümüz Gençlik Sanat Hareketlerinde Stencil**” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ondokuz Mayıs Üniversitesi **Güzel Sanatlar Eğitimi** Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

**Danışman:** Prof. Dr. Ata Yakup KAPTAN

(Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi) .....

**Başkan:** Prof. Dr. Ata Yakup KAPTAN

(Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi) .....

**Üye:** Dr. Öğr. Üyesi Adem Yücel

(Güzel Sanatlar Anabilim Dalı, Ordu Üniversitesi) .....

**Üye:** Dr. Öğr. Üyesi Sena Sengir

(Resim-iş Eğitimi Anabilim Dalı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi) .....

**Üye:** (Unvanı Adı Soyadı)

(Anabilim Dalı, Üniversite Adı) .....

Bu tezin **Güzel Sanatlar Eğitimi** Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans/ Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Tarihi: \_\_/\_\_/\_\_

Prof. Dr. Ali ERASLAN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

(İmza ve Mühür)



*Sanatın özgür ruhunu yaşatanlara...*

## TEŞEKKÜRLER

Sanatın özgür ruhların edimleyebileceği bir eylem olarak varolduğu dünyada doğaya ve tüm canlılara duyarlı kalabilen insanların dışavurumunu betimleyen stencil ve sokak sanatının, evrensel dilinin yansımalarını ele aldığım bu çalışmada; sanatın farklı disiplinleri arasındaki ilişkiyi ve stencil'in ifade gücündeki yüceliği ortaya çıkarmayı hedefledim. Bundan sonra yapılacak olan yeni çalışmalara ışık olmasını amaçlayarak hazırladığım bu çalışmaya beni yönlendiren, heyecanımı destekleyen, sabır ve anlayışını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof.Dr. Ata Yakup Kaptan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Lisans öğrenimimden sonra akademik eğitime devam etmemde beni destekleyen, cesaretlendiren bilgi ve tecrübeleriyle her daim yol gösteren başta Öğr. Gör. Kadir Şişginoğlu ve Dç. Dr. Raif Kalyoncu olmak üzere eğitim sürecime değer katan tüm hocalarıma, süreç boyunca manevi desteklerini esirgemeyen sevgili Ayşegül Kasım ve Türker Kasım'a, sabır, anlayış ve sonsuz destekleriyle tüm öğrenim hayatımda hep yanımda olan sevgili aileme minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

# **GÜNÜMÜZ GENÇLİK SANAT HAREKETLERİNDE STENCİL**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Hanife Usta ALKAN**

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ**

**EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**Mayıs, 2019**

**ÖZ**

Sokaklar; kamuya açık, sanatın üretildiği, sergilendiği mekânlar olması sebebiyle sanatın çok yönlü, özgür ve muhalif yapısına ev sahipliği yapmaktadır. Kamusal alanlarda ifade özgürlüğü sunan stencil hareketinin varoluş felsefesi, sanat eserlerini galeri ve müzelerden kurtarmak, sokakların dili olan stencil ile yeni bir ifade biçimi oluşturmaktır. Çalışma kamusal mekânlarda yer alan sanat eylemleri içerisinde var olan stencilin farklı sanat disiplinleri ile olan etkileşimleri, benzerlikleri ve farkındalıklarını belirlemek amaçlı bir veri elde etmemizi amaçlamaktadır. Araştırmanın merkezinde stencil hareketi tarihsel ve teknik süreçte değerlendirilmiş, Türkiye’de ve dünyadaki stencil aktivistlerinin eserleri analiz edilmiştir. Bu alanda Banksy eserlerinin toplumsal sosyo-politik problemlere karşı dünyada yarattığı farkındalık Banksy’i stencil hareketinin kült kahramanı olarak karşımıza çıkarmıştır. Sanatın amaç ve araç olarak kamusal mekânlarda vücut bulduğu stencil hareketinin dünyada ve ülkemizdeki sokak aktivistlerinin oluşturdukları metaforlar çeşitli açılardan çözümlenmiş, “sanatın siyaseti” ve “siyasetin sanatı” kavramları stencil hareketi üzerinden ele alınmıştır. Stencil’in muhalif olma ve topluma önderlik etme gibi misyonlar üstlenerek sokakların dinamizmi üzerindeki yarattığı etkiler önemli bulunmuştur. Duygularını düşüncelerini özgürce ifade etmeye daha cesaretli olan gençler toplumdaki olaylara duyarlılıklarını belki de en güzel, en masum, en zararsız anlatım dili olarak stencilili seçerek sanatın içeriğine yeni anlamlar kazandırmışlardır.

**Anahtar Kelimeler** : Stencil, grafiti, sokak sanatı, çağdaş sanat, popüler kültür,  
kamusal sanat

**Sayfa Sayısı** : 77

**Danışman** : Prof. Dr. Ata Yakup KAPTAN

**İkinci Danışman** :





# **STENCIL IN MODERN YOUTH ART MOVEMENTS**

**MS Thesis**

**Hanife Usta ALKAN**

**ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY**

**GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES**

**May, 2019**

## **ABSTRACT**

Streets that open to public and being a place that art is produced and exhibited are home to a versatile, free and opposing structure of art. The philosophy of existence of the stencil movement, which offers freedom of expression in public spaces, is to save artworks from galleries and museums, and to create a new form of expression with the language of the streets with stencil movement. The aim of this study is to obtain data to determine the interactions, similarities and awareness of the stencil's existing art activities in public spaces with different art disciplines. This study focuses on stencil movement in the evaluated the historical and technical processes and Stencil works of activists in Turkey and around the world were analyzed. Banksy's works in this field has made Banksy the cult hero of the stencil movement with the awareness of Banksy works in the world against social socio-political problems. The metaphors of the street activists in the world and in our country that the stencil movement, which art embodies in public spaces as its purpose and means, were analyzed from various angles, and the concepts of "politics of art" and "art of politics" are discussed through the stencil movement. Stencil's influence on the dynamism of the streets by undertaking missions such as being dissent and leadership in society was regarded significant. Youngs are more courageous to express their feelings freely, giving new meaning to the content of art by choosing their sensitivity to the events in the society as the most attractive, most innocent and harmless language of expression.

**Key Words** : Stencil, graffiti, street art, contemporaryart, populer culture,  
public art

**Number of Pages** : 77

**Advisor** : Prof. Ata Yakup KAPTAN

**Co-advisor** :



## İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI.....	II
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	III
TEŞEKKÜRLER .....	VI
ÖZ.....	VII
ABSTRACT.....	IX
İÇİNDEKİLER .....	XI
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
I.GİRİŞ.....	1
1.1 Problem Durumu .....	1
1.2 Alt Problemler.....	2
1.3 Araştırmanın Amacı.....	2
1.4 Araştırmanın Önemi .....	3
1.5 Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
1.6 Araştırmanın Varsayımları .....	3
1.7 Tanımlar .....	4
İKİNCİ BÖLÜM .....	5
II.KURAMSAL ÇERÇEVE.....	5
2.1 Stencil Kavramı .....	5
2.1.1 Stencil Uygulama Yöntem ve Teknikleri.....	5
2.1.2 Stencilin Uygulama Mekânları.....	7
2.1.3 Stencil Haraketinin Ortaya Çıkma Nedenleri .....	8
2.2 Stencil Etkileyen Sanat Akımları ve Hareketleri.....	12
2.2.1 Çağdaş Sanat Kavramı ve Stencil .....	13
2.2.2 Duvar Resmi (Mural Art) .....	14
2.2.3 Grafiti .....	16
2.2.4 Pop Art .....	21
2.2.5 Dadaizm.....	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM .....	25
III.YÖNTEM.....	25
3.1 Araştırma Modeli.....	25
3.2 Evren ve Örneklem.....	25
3.3 Veri Toplama Tekniği .....	25
3.4 Verilerin Çözümlemesi.....	25

<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	26
<b>IV.BULGULAR</b> .....	26
<b>4.1 Modern Stencil'in Doğuşu</b> .....	26
<b>4.2 Duvarların Sesi Olan Stencil Aktivistleri</b> .....	26
4.2.1 Banksy .....	27
4.2.2 Ernest-Pignon Ernest .....	32
4.2.3 Blek Le Rat.....	33
4.2.4 Icy ve Sot .....	36
4.2.5 Alias .....	38
4.2.6 Dolk.....	40
4.2.7 Shepard Fairey (Obey).....	43
4.2.8 Jef Aerosol.....	44
4.2.9 Escif.....	45
4.2.10 Dot Dot Dot .....	46
<b>4.3 Türkiye'de Stencil Hareketinin Gelişimi</b> .....	48
<b>4.4 Türkiye'deki Stencil Aktivistleri</b> .....	48
4.4.1 Nalan Yırtmaç (Oy Dağlar).....	49
4.4.2 No More Lies.....	50
4.4.3 Fly Propaganda.....	51
4.4.4 Böcek.....	53
4.4.5 Ari Alpert .....	54
4.4.6 Ed (Ses Ver).....	56
<b>4.5 Sokak Sanatı ve Kamusal Mekânlarda Stencil Haraketleri</b> .....	57
4.5.1 Sokak Sanatı Kavramı ve Stencil .....	58
4.5.2 Kamusal Mekânlardaki Sanat Haraketleri.....	63
<b>4.6 Sanat Siyaset ve Stencil İlişkisi</b> .....	64
<b>4.7 Sanat Vandalizm ve Stencil İlişkisi</b> .....	72
<b>BEŞİNCİ BÖLÜM</b> .....	74
<b>V.SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER</b> .....	74
<b>KAYNAKÇA</b> .....	78

## ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Şekil 1: Stencil Çalışmasında Köprü Çıkarma Şablonu (“Köprü Şablon”, t.y)	6
Şekil 2: John Ferkner, Hint Yolları Üzerindeki Tekerlekler, (“Whells Over Indian Trails,1979).....	9
Şekil 3: Paristeki İlk Stencil Örneklerinden, Blek Le Rat, (“Rats”,1982).....	10
Şekil 4: “Pakistanlı Kadın”, Blek Le Rat Stencil ( “Pakistanlı Kadın”1982).....	11
Şekil 5: Blek Le Rat Paris Lara Vinci Galerisi, (“İsa Mesih”, 1988).....	11
Şekil 6: Sepe & Chazme 718, Mural İstanbul,Fotoğraf: Engin Iruz (Sepe&Chazme,2014).....	15
Şekil 7: : Dondi White, Mezarın Çocukları, graffiti örneği (“Dondi”, 1980).....	17
Şekil 8: Sokak Sanatının İlk Örneği, Amerika (“Kilroy was Here”, t.y.).....	18
Şekil 9: Nuart Festivali, Martin Whatson, Fotoğraf: İan Coxr (“Whatson”2014).....	20
Şekil 10: Andy Warhol, Marlyn Monroe Portreleri,Kağıt Üzerine Ekran Baskısı Portföyü (“Warhol”,1967).....	22
Şekil 11: “Kız ve Asker” Stencil, Banksy, Filistin (“Kız ve Asker”, 2007).....	24
Şekil 12: “Her Zaman Umut Vardır” sloganı taşıyan Banksy’nin en bilindik stencil çalışması (“Kırmızı Balonlu Kız”, 2002).....	27
Şekil 13: Çocuk İşçi” Stencil Çalışması, Banksy(“Çocuk İşçi”, 2013).....	28
Şekil 14: Filistin-İsrail Sınırına Uygulanan Stencil Çalışması-1 (“Betlehem”, 2005).....	29
Şekil 15: Filistin-İsrail Sınırına Uygulanan Stencil Örneği -2 (“Karşılıksız Müdahale”, 2005).....	30
Şekil 16: Mona Lisa Bazuka Stencil (“Mona Lisa Bazuka”, 2007-2008).....	31
Şekil 17: Eşleştirme, Cape Town (“Ernest Pignon Ernest”, 1974).....	33
Şekil 18: Blek Le Rat (“Uyuyan Adam” t.y.).....	34
Şekil 19: Blek Le Rat Stencil Örneği (“Blek stencil”t.y.).....	35
Şekil 20: İcy Ve Sot, İran(“Çocuklar Tebrizde Mücadele”,2012 ).....	37
Şekil 21: İcy ve Sot Stencil, Tebriz, İran(“Lego”,2011).....	37
Şekil 22: Alias Stencil Örneği (“Bomb”t.y.).....	39
Şekil 23: Alias Stencil Örneği (“Alias”,t.y.).....	40
Şekil 24: Dolk Stencil Örneği (“Uzaktan Kumandalı Çocuk”, t.y).....	41
Şekil 25: Dolk Stencil Örneği, Lofoten Adası (“Sleep Walker”, 2007).....	42
Şekil 26: Dolk Stencil Örneği, Lofoten Adası,(“Dolk”,t.y).....	42
Şekil 27: Shepard Fairey “Obey The Giant”Çalışması (“The Giant”, t.y).....	43
Şekil 28: Jef Aerosol “This World Is Your World”, Bordeaux, France (“Keep A Breast” 2013).....	44
Şekil 29: Jef Aerosol Stencil Örneği (“Oturun Çocuk”,t.y).....	45
Şekil 30: Escif Stencil Örneği, İspanya, Valecia( “Escif”,2012).....	46
Şekil 31: Dot Dot Dot Stencil Örneği (“Dot Stencil”, t.y.).....	47
Şekil 32: Dot Dot Dot Stencil Örneği (“Hawking” t.y).....	47
Şekil 33: Nalan Yırtmaç Stencil Örneği ( İşçiler, t.y).....	50
Şekil 34: No More Lies Stencil Çalışması (“Kutup Ayısı”,t.y.).....	51
Şekil 35: Fly Propaganda ATM Üzerine Stencil Çalışması (“Sinek”t.y).....	52
Şekil 36: Böcek Stencil Örneği (“Böcek”t.y).....	53
Şekil 37: Böcek Stencil Örneği (“Uçak”t.y).....	54

Şekil 38: Ari Alpet'in "Osman" Karakteri ve Shepard Fairy'nin Ünlü Rus Güreşçi Andre Giant'ı Tasvir Ettiği Görseller ("Osman Production" t.y).....	55
Şekil 39: Ed Stencil Çalışması Örneği ("Ses Ver" t.y).....	56
Şekil 40: Melbourne'de Garaj Kapağı Üzerine Tag Örneği ("Tag" t.y).....	61
Şekil 41: Fransız Sokak Sanatçısı Clet Abraham'ın Levha Üzeri Etiket Çalışması("Levha Etiket" t.y) .....	61
Şekil 42: Shepard Fairy'nin "Obey Giant" Karakterinin Poster Çalışması ("Obey Poster" t.y) .....	612
Şekil 43: Delacroix , "Halka Yol Gösteren Özgürlük" Louvre Müzesi, Paris("Yol Gösteren Özgürlük"1830).....	66
Şekil 44: Shepard Fairey Obama İçin "UMUT", Stencil Örneği ("Obama Stencil", t.y.) .....	68
Şekil 45: Shepard Fairey Obama İçin "UMUT" Afiş Örneği( "Hope", t.y.).....	68
Şekil 46: Çiçek Fırlatan Filistinli Genç-Öfke, Banksy, Batı-Şeria("Filistinli Genç", t.y.) .....	70
Şekil 47: Banksy, Batı-Şeria("Eşek ve Belgeler",2007) .....	70
Şekil 48: Nic Ut ,Vietnam, Savaş Fotoğrafı ( "Napalm Kızı",1972).....	71
Şekil 49: Banksy Stencil Çalışması ("Napalm Girl Banksy",2004-05) .....	72

# BİRİNCİ BÖLÜM

## I. GİRİŞ

“Günümüz Gençlik Sanat Hareketlerinde Stencil” konusu üzerine yapılan araştırmanın bu bölümünde problem durumuna, amacına, önemine, varsayımlarına, sınırlılıklarına ve konu içerisinde geçen tanımların hangi anlamlarda kullanıldığına değinilmiştir.

### 1.1 Problem Durumu

Sanatın dünden bu güne uğradığı değişimlere baktığımızda gerek kapsadığı alan, gerek tanımı, gerekse hitap ettiği kitleye baktığımızda oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 1970 sonrasında sanatın ve sanatçının üstlendiği rollerdeki değişimler ve sanata yüklenmeye çalışılan anlamların değişimi sonucu karşımıza çıkan çağdaş sanat kavramı sanatın içeriğine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Çağdaş sanat, sanatı gözden ırak fildişi kulelerde saklanan, burjuvazi sınıflara ithafen üretilen veya yalnızca entelektüel kesimlerin uğradığı sanat galerilerinde sergilenen bir meta olmaktan çıkarmıştır. Günümüzde kamuya açık alanlar, sokaklar çağdaş sanatın meydana gelmesinde hem bir atölye hem de aynı zamanda birer sergileme mekânı olarak kullanılmaktadır.

Çağdaş sanatın sunduğu bu imkânlar sanatçılara özgür bir düşünce ortamı ve kendilerini daha özgür biçimde ifade edebilecekleri farklı alanlar tanımıştır. Günümüz dünyasında sanatçının üstlendiği rol sadece kendi düşünce dünyasını yansıtmak değil dünyada olup biten çeşitli toplumsal siyasal sosyolojik olaylara sanatsal bir eleştiri ve bakış açısıyla toplumun bu olaylara karşı dikkatini çekmek ve farkındalık oluşturmalarına ön ayak olmaktır. İşte tam da burada karşımıza sokak sanatı kavramı çıkmaktadır.

Amaç kamuya ulaşabilen bir sanat edimi ortaya koymaktır, sanatın galerilerde alınıp satılabilen maddi bir meta olarak görülmesinin önüne belki de sanatın o biriciklik

özelliğini kaybetmesine neden olacaktır ama sanat daha büyük kitlelere bu yolla ulaştırılabilecektir.

Artık sanat alışılmış kültürel çerçevelerinin dışına çıkarak, kültürel ve toplumsal radikalizmin önünde duran ve devrimci ruhların sığınağı olarak bir dışa vurum şekli oluşturmaktadır. Bu dışavurum bazen stencil, bazen grafiti, enstelasyon, performans gösterileri ile karşımıza çıkmaktadır.

Bizim ele alacağımız konu olan stencil İngilizce bir kelime olup, dilimizdeki anlamı kalıp veya şablondur. Stencil, önceden çizmiş olduğunuz bir şeklin şablonuna spreyci uygulayarak elde edebileceğiniz görsel bir yöntemdir (Güneş,2009). Stencil gençlerin bazen bir baş kaldırı, bazen protesto edimler amacı ile açık kamusal alanlara şablon tekniği ile uyguladıkları görsel bir ifade hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada temel olarak “Bir gençlik baş kaldırı hareketi olarak stencil’in sanat kavramı içerisindeki yeri nedir?” sorusunun cevabı farklı açılardan ele alınacaktır.

## **1.2 Alt Problemler**

- 1- Stencil hareketinin tarihçesi ve ortaya çıkma nedenleri nelerdir?
- 2- Bir gençlik hareketi olarak stencil ne zaman doğdu?
- 3- Dünyada ve Türkiye’de çalışmalarıyla toplumsal farkındalık yaratan stencil aktivistleri kimlerdir?
- 4- Sokak sanatı içerisinde stencil’in önemi nedir?
- 5- Stencil etkileyen sanatsal akımlar ve hareketler nelerdir?
- 6- Kamusal mekânlardaki sanat hareketleri nelerdir?
- 7- Sokak sanatı ve stencil bir vandallik eylemi olarak kabul edilmeli midir?

## **1.3 Araştırmanın Amacı**

Araştırmanın amacı özellikle insanların kendilerini bağımsız bir ifade biçimi olarak seçtikleri sanatın son 40 yılı aşkın bir zamandır farklı alanlarda karşımıza çıkması ve bunun sonucunda meydana gelen bir türü olan marjinal sokak sanatı içinde stencil hareketinin gençler arasında dünyada ve ülkemizde vardığı boyutları ele almak ve ayrıntılı bir inceleme yapmaktır. Çalışmada sokak sanatı ve stencilin illegal ve protesto yapısı gereği verdiği mesajların, insanlığın evrensel dili olan sanatın yüceliğini nasıl betimlediğini ortaya koymak hedeflenmiştir. Sanatın farklı



disiplinleri ile stencil hareketinin etkileşimleri sonucu ortaya çıkan eserlerin, bulunduğu coğrafyada ve sosyo-politik koşulları içerisinde analiz edilip değerlendirilmiştir. Stencilin uygulandığı teknik, yöntem ile diğer sokak sanatı türlerinden ayrıldığı noktalar ve ortak yönleri belirleyerek stencilin farklı sokak sanatı disiplinleri içerisindeki farkındalığının artması amaçlanmıştır. Bunun için dünyada ve Türkiye'deki stencil örnekleri üzerinden, dünden bu güne stencil hareketinin gelişimi ele alınmış, modern stencil hareketinin dünyada ve Türkiye'deki sanatçı ve eserleri incelenmiştir. Sokak sanatı üzerine yayınlanan yayınlarda stencil hareketi ile ilgili ayrıntılı içeriklerin bulunmaması nedeniyle bu çalışmada hedef kitesine stencil hareketi ile ilgili bilinirlik ve farkındalığı artırma amacı güden içeriklerin oluşturulması hedeflenmiştir.

#### **1.4 Araştırmanın Önemi**

Sanatın alışlagemiş formlarının aksine ortaya çıkan stencil hareketinin, insanların kendi duygularını, düşüncelerini, protestolarını ifade edebildikleri yeni bir sanat formu olarak karşımıza çıktığından beri yol aldığı tarihi ve teknik sürecin detaylı incelenmesi önemli görülmüştür.

Bu süreçte stencil hareketinin birçok ülkede yasal olmaması sebebiyle stencilin illegal ve muhalif tavrı bu sanat hareketiyle ilgili bilimsel verilerin elde edilmesini zor kılmıştır. Gerek stencil aktivistlerinin gerçek kimliklerini gizlemeleri gerekse kamusal ve özel mülki mekânlarda çalışılan stencil uygulamalarının imha edilmesi nedeniyle literatürel anlamda kapsamlı bir çalışma yapılmasını zorlaştırmıştır.

#### **1.5 Araştırmanın Sınırlılıkları**

1. Araştırmada sanat akımları stencil hareketini etkileyen türleri ile sınırlandırılmıştır.
2. Stencil hareketi sokak sanatı kavramı ve türleri ile sınırlıdır.
3. Araştırma kamusal mekândaki sanat hareketleriyle sınırlıdır.
4. Araştırmanın teması dünyada ve Türkiye'deki bazı stencil örnekleriyle sınırlıdır.

#### **1.6 Araştırmanın Varsayımları**

Araştırmanın varsayımları aşağıda belirtilmiştir.

1. Araştırmada izlenilecek yol, belirlenen yöntem, teknik ve materyallerin bu araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılmaktadır.

2. Görsel materyallerin, stencil hareketinin örneklerini yansıttıkları kabul edilmiştir.
3. Literatür taramalarından elde edilen bilgiler doğru kabul edilmektedir.
4. Veri toplama aracında yer alan sorular problemin tümünü kapsayan ve alt problemleri çözümlenecek niteliktedir.

### **1.7 Tanımlar**

**Anagram:** Bir kelimenin veya sözcük grubunun harflerinin yerinin değiştirilmesiyle yeni bir kelime elde edilmesidir.

**Post-modern:** Modernizm sonrası dönem.

**İmge:** Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şeydir.

**İllegal:** Yasal olmayan edimler.

**Wheatpaste:** Kesilmiş kâğıtların, özel karışımla duvarlara yapıştırıldığı teknik.

**Underground:** Toplumun alt tabakası, yer altı mekânlar ve metrolar için kullanılan terim.

## İKİNCİ BÖLÜM

### II. KURAMSAL ÇERÇEVE

#### 2.1 Stencil Kavramı

Stencil kelime olarak İngilizce kökenli olup Türkçe karşılığı kalıp, şablon veya şablonlamaktır. Şablon tekniği belirlenmiş bir görselin kâğıt, karton, asetad veya metal gibi herhangi bir yassı zemin üzerine çizilerek, boyanması istenilen alanların kesici aletler yardımıyla çıkartılarak uygulanmak istenen zemin üzerinde boyanması işlemidir. Günümüzde şablon tekniği serigrafide, politik ve hicivsel grafiti ve bazı dekoratif tekniklerde bir katman aracı olarak da kullanılmaktadır.

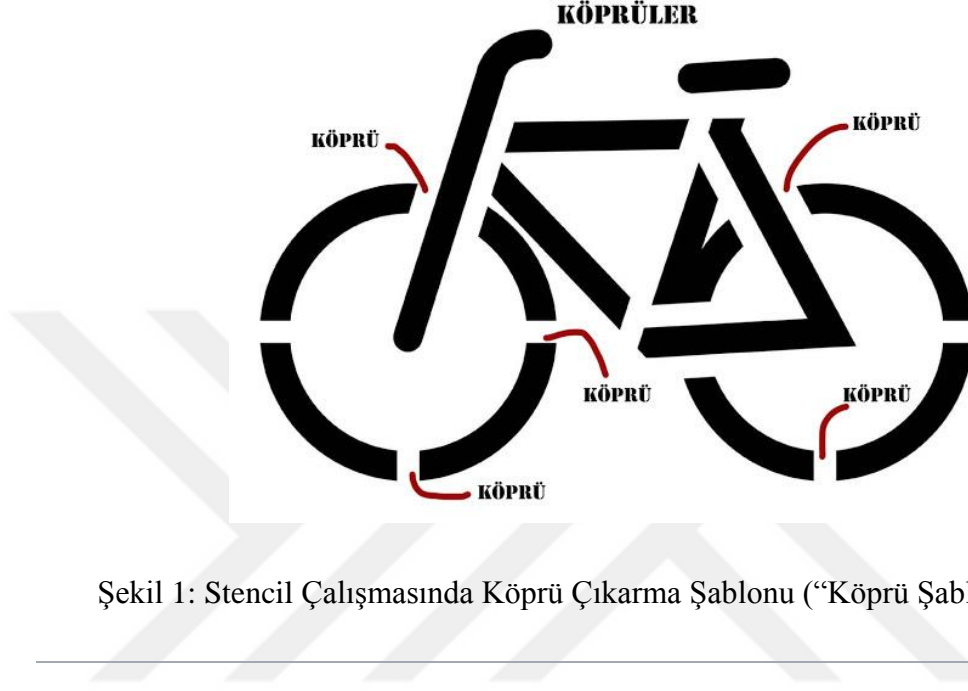
“Şablon ilk olarak askeri kargo mahvazlarının üzerine çabuk ve kolay baskı yapabilmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Şablon yapılabilmeleri için tasarlanan karakterlerin “O” gibi kapalı harfleri, harf dış hatları boyunca kesilerek kalıptan ayrıldığında düşmeyecek şekilde yapılmışlardır. Bu tür karakterler özel bıçak özel kesim için de uygundur.”(Ambrose ve Harris, 2010, s.236)

Stencil şablonu oluşturulmuş bir resmin, bir harfin, bir karikatürün keskin kenarlarının çoğunlukla sprey boyalar ile boyanarak belirlenen bir zemin üzerinde ifade edilmesidir. Stencil teknik olarak herkes tarafından kolayca uygulanabilir olsa da asıl işin yetenek gerektiren kısmı oluşturulan kompozisyonun mekânda yarattığı görsel izlenimde saklıdır. Stencilin hızlı ve pratik uygulanabiliyor oluşu ve yeniden üretilebilirliğinin kolay olması açısından çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

#### 2.1.1 Stencil Uygulama Yöntem ve Teknikleri

Stencil hazırlamak için öncelikle şablonu çıkartılmak istenilen motifin ya da bir kompozisyonun elle veya dijital ortamda çizimi yapılarak daha sonra siyah beyaz lekeleri belirlenmelidir. Dikkat edilmesi gereken en önemli nokta siyah beyaz lekeler dışındaki beyaz alanların birbirleriyle bağlantısının olmasıdır zira şablonlar birbirinden kopar ve istenilen sonuç alınamaz. Daha sonra oluşturulan taslaklar bir

kağıt veya asetat üzerine geçirilerek renkli kalmasını istediğimiz lekeleri kesici bir aletle çıkartarak şablon haline getirilir. Son olarak uygun bir zemin üzerine şablon kullanılarak spreyci boyama işlemi yapılır. Boyama işleminden iyi sonucu alabilmek için spreyci 20 cm uzaklıktan uygulamak gerekmektedir.



Şekil 1: Stencil Çalışmasında Köprü Çıkarma Şablonu (“Köprü Şablon”, t.y)

Stencilin hazırlanmasında kalıpların belirlenmesi oldukça önemlidir. Stencil için şablonların çıkartılmasında iyi bir planlama yapılmalıdır. Stencil kalıbının sağlamlığını artırmak için oldukça fazla köprü kullanılmalıdır (Şekil 1). Köprüler stencilin uygulanabilirliğini kolaylaştırmak için önemli bir detay olmasına rağmen gereğinden fazla yapılan köprü görüntü de lekesele değerlerin orantısını da bozabilmektedir. Çizmek istenilen resmin belirlenmesi hangi boyutlarda çalışılmak istendiği ve kullanılacak renk katmanlarının önceden belirlenmesi de gerekmektedir. Bu aşamalarda şablonların elle çıkartılabileceği gibi dijital resim düzenleme programlarından da yararlanılabilmektedir. Özellikle büyük boy ve detaylı bir resim çalışılacak ise dijital programlarda detayların sadeleştirilmesi ve siyah beyaz renk dengelerinin ayarlanması daha kontrollü çalışabilme imkânı sunacaktır.

Zemine uygulandığında lekesele değerlerin dengesi çalışmanın etkililiğini artıran önemli bir detaydır. Bir diğer dikkat edilmesi gereken nokta ise hazırlanan içeriğe

uygun fontun seçilmesidir. Tıpkı tasarımın diğer alanlarında olduğu gibi stencil için de doğru fontu kullanmak her zaman başarılı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

### **2.1.2 Stencilin Uygulama Mekânları**

Stencil çalışmalarını çoğunlukla duvarlarda, reklam panolarında, elektrik direklerinde, köprü altları, metrolar ve yeraltı mekânlarda, sokak sanatı olabilmenin gereği olarak özetle kamuya açık, kamusal mekânlarda karşımıza çıkabilmektedir.

Stencil için çoğunlukla lokasyonlar belirlenirken maksimum izleyiciyle etkileşim kurulabileceği, popülasyonun yoğun olduğu mekânlar tercih edilmektedir. Fakat bu durum akabinde bu tür mekânlarda çalışmayı da riskli kılmaktadır. Stencil aktivistleri için bu tarz riskli mekânlar uygulama alanı olarak daha çekici gelmektedir. Stencilin özünde var olan muhalif ruhunu yaşatabilmesi için bu tarz illegal mekânların tercih edilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hukuki olarak birçok ülkede kamusal mekânlara uygulanan stencil, grafiti, tag v.b. çalışmalar legal değildir. Legal olan ülke sayısı da oldukça azdır. Duvar sanatının yasal olduğu şehir ve bölgeler; Melbourne, Varşova, Tesnov, Queens (New York), Paris, Zurich, Kopenhag ve Venice (California). Buna rağmen yine de stencil aktivistleri insanlarla doğrudan iletişime geçebilmek, daha fazla izleyiciye erişebilmek için şehir merkezlerinde, kamuya açık alanlarda çalışmalarını teşhir etmektedirler.

Kamusal mekânları tercih eden çoğu stencil aktivistlerinin aksine bir kısmı da şehirlerden uzak, terkedilmiş binalar, sanayi bölgeleri, yeraltı mekânlarda işlerini sergilemektedirler. Bu tarz mekânlarda çalışmak nispeten daha kolaydır. Varoş diye tabir edilen boş terkedilmiş mekânlarda uygulama yapmak daha uzun süre çalışabilme imkânı sunmaktadır bu da daha büyük boyutlarda stencil uygulamalarına olanak sağlamaktadır. Uygulama mekânı seçerken çalışmanın kalıcı olabilmesi için dikkatli olunmalıdır. Kamusal bir mekân ve ya özel bir şirkete ait bir duvar ile terkedilmiş bir ev veya bir sokağın duvarına yapılan çalışmanın kalıcılığı muhtemelen aynı olmayacaktır. Şehirlerden uzak bu tür mekânlar her ne kadar daha özgür çalışma imkânı sunması açısından kolaylık sağlasa da yapılan stencillerin kitlelere ulaşılabilirliği açısından engel taşımaktadır. İnternet ve sosyal medya sayesinde bu tarz mekânları uygulama alanı olarak tercih eden stencil aktivistleri için çalışmalarının fotoğraflarını paylaşmak bu engeli ortadan kaldırmaktadır.

İnternet ve sosyal medya üzerinden çalışmalarını fotoğraflayıp paylaşarak çalışmalarını teşhir eden stencil aktivistleri her ne kadar bazı kitleler tarafından eleştirilse de ulaşılabilir olduğu kitle potansiyelini artırdıklarını düşündükleri için ve stencili mekândan bağımsız erişilebilirliğini sağladıkları için özgür bir platform olarak kullanmaya devam etmektedirler. Bazı sokak sanatı aktivistleri internet üzerinden paylaşım yapmanın stencilin sokak sanatı olmasının önüne bir engel koyduğunu ve sokağın verdiği dinamik ruhun o eserle bütünleştiği zaman ki dinamik etkiyi yaratmayacağını düşünmektedir. Sokak sanatı sokakta olur savıyla illegalliğin sokak sanatının ruhunu oluşturduğunu ileri sürmektedirler.

Son zamanlarda stencille ilgili bir takım işler galerilerde de görülmeye başlanmıştır. Bu durum stencilin yavaş yavaş illegal olmaktan çıkıp legalliğe adım attığının bir göstergesi olarak görülmektedir.

### **2.1.3 Stencil Hareketinin Ortaya Çıkma Nedenleri**

Stencil tıpkı grafiti ve diğer sokak sanatları gibi insanoğlunun kendini ifade etme gereksinimlerinden doğmuştur. Stencilin başlangıç tarihini ele almak istediğimizde, stencilin tarihin ilkel dönemlerinde bir iletişim ve etkileşim aracı olarak kullanıldığı karşımıza çıkmaktadır. İnsanlar o dönemlerde de mağara duvarlarında kendilerini sembol ve şekillerle ifade etme gereksinimi duymuşlardır. Mağara duvarlarına yapılan o günkü resimler tam olarak bu gün ki stencil hareketinin tam karşılığı olarak kabul edilmese de duvarların insanların kendilerini ifade edebildikleri, dünyaya kalıcı izler bırakabilecekleri mekânlar olarak kullanılması açısından bu günkü stencil, grafiti ve diğer sokak sanatı aktivistlerine ilham olmakta ve ilk stencil örneklerini oluşturmaktadır. Erdoğan (2010) konu hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir;

“Geçmişten günümüze insanoğlu varlığını ölümsüz kılmak için zaman ve mekâna hükmetmeyi hedefleyerek duygularını, gündelik yaşamlarını duvara aktarmışlardır. Kent kültürü ile yakından ilişkilendirilen duvarlar; eski dönemlerden beri ressamların ilgisini çeken yüzeylerdir. Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte kentin duvarlarını iletişim alanı olarak kullanmak, duvarlara protest iletiler yazmak var olan bir eylem biçimi olmuştur. İnsanoğlu isteklerini yazının bulunması öncesinde de duvarlara resimler

yapmış, gündelik hayatını, isyanını, nefretini, hikâyesini hem resmetmiş, hem yazmıştır.”(s.12)

Modern stencil ABD’de alt kültür olarak ortaya çıkmış, ilk örneklerini John Fekner vermiştir.1960’lı yıllarda çalışmalarına başlayan Fekner, devletin yerlilerle ilgili tutumunu eleştirmek için New York’taki Queens- Midtown Tüneli’nin yanındaki Pulaski Köprüsü’nün altına ‘Wheels over Indian trains’ (Hint yolları üzerindeki tekerlekler) yazmıştır (Şekil 2). Bu yazı 1979 yılından 1990 yılına kadar New York’a gelen ziyaretçilerin yoğun ilgisiyle karşılaşmıştır. John Fekner’in bu hareketinden sonra stencil akımı bir başkaldırı hareketi olarak dünyanın her yerine yayılmıştır.



Şekil 2: John Fekner, Hint Yolları Üzerindeki Tekerlekler, (“Whells Over Indian Trails,1979)

John Fekner bir röportajda şimdiye kadar yapmış olduğu çalışmalar içerisinde en çok gurur duyduğu çalışmasının “Hint Yolları Üzerindeki Tekerlekler” olduğunu açıklamıştır. Fekner “Amerika’nın Amerikan yerli ilk insanlarını, kutsal alanlarını ve tarihlerini reddettiğini hissettim. Stencil on bir yıl boyunca oradaydı. Yıllar geçtikçe oraya gittim ve hiçbir zaman üzerine graffiti, bombing yapılmadı veya yetkililer tarafından kaldırılmadı. 1990 Dünya Günü’nde solmakta olan metni

boyamaya karar verdim.” şeklinde ifade etmiştir (“Interview with the artist”, 2011). John Ferkner’ den sonra modern stencilin öncülerinden kabul edilen 1952 Paris doğumlu Blek Le Rat çalışmaları ile o dönem öne çıkan diğer önemli bir diğer isimdir. Blek Le Rat 1971 de yaptığı Newyork seyahatindeki gördüğü grafitilerden etkilenmesi sonucu bu akımı kendine has bir üslup geliştirerek kendi şehrinin sokaklarında sergilemek istemesi sonucu modern stencili sokak sanatının bir dalı olarak literatüre kazandırmıştır. Sokaklarda modern stencili kullanan ilk isim Blek olmuştur.



Şekil 3: Paristeki İlk Stencil Örneklerinden, Blek Le Rat, (“Rats”,1982)

Blek Le Rat ilk çalışmaları duvarlar boyunca uzanan yüzlerce fare stencilini Paris şehrinin duvarlarına resmetmiştir (Şekil 3). Ona göre fareler stencil için en ideal konuydu çünkü fareler güvercinler dışında şehirlerde yaşayan ve istila ile eş anlamlı olan tek vahşi hayvanlardır (Neu, 2017).

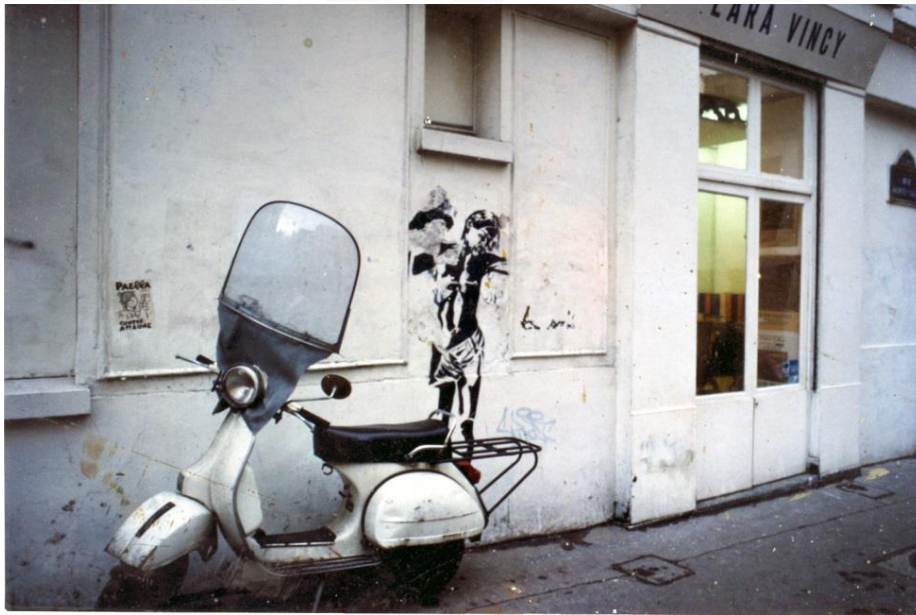
Blek Le Rat’a göre fare (RAT) “ART” kelimesinin anagramı olarak, kıyametten sağ çıkacak tek hayvandır (“Street Art Data Base”, t.y). 1983 yılından sonra Blek in çalışmalarında insan figürleri, kentsel alanda görülebilen yalnız bireyler, kadınlar,



yaşlı erkek ve çocuk figürleri ve mistik karakterleri konu almıştır. Erken dönem çalışmalarında daha çok apolitik temaları çalışmayı yeğlemiştir.



Şekil 4: “Pakistanlı Kadın”, Blek Le Rat Stencil Örneği ( “Pakistanlı Kadın”1982)



Şekil 5: Blek Le Rat, Paris Lara Vinci Galerisi, (“İsa Mesih”, 1988)

Blek yaptığı stencillerle Avrupa’da ve dünyada ki yüzlerce stencil sanatçısına ilham kaynağı olmuştur. Banksy ve Space İnvader gibi ünlü stencil artistlerinin çalışmalarında Blek Le Rat eserlerinin büyük bir etkisi olduğu gözlemlenmektedir.

## **2.2 Stencili Etkileyen Sanat Akımları ve Hareketleri**

Sanatın çok yönlülüğü, özgür yapısı, sanat tarihi içerisinde süregelen biçimsel ve içeriksel değişimler çeşitli sanat akımlarının oluşumuna neden olmuştur. Toplumdaki sosyolojik, bilimsel, siyasal değişim ve gelişimler her dönemin sanatsal ifade biçimini etkilemiş buna paralel olarakta sanatsal içeriklerin, biçimlerin, karakteristik özellikleri de zaman içinde değişmiştir. Her bir yeni akım kendilerinden önceki akıma tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Stencil da diğer sokak sanatı türleri gibi özellikle 1960 sonrası gelişen çeşitli sanat akımları ve hareketlerinden etkilenmiştir. Her bir sanat akımı kendine has bir teknik ve felsefik ideoloji ile bütünleştiğinden Stencil hareketi o dönem özellikle Dada ve Pop’un fikrini benimsemiştir. 1960 sonrası dünyaya yayılmayan başlayan Hip Hop kültürü ve o dönemlerin devrimci ruhunu yansıtan duvar yazıları, genç ve isyankâr ruhların kendilerini ifade edebilecekleri bir biçim olarak grafiti ve stencili seçmelerine neden olmuştur.

Tüm bunların karşımıza çıkmasında sanatın ve sanatçının özgürleşmesinin önünü açan çağdaş sanat kavramı, sanatın sınırlarını genişletmesiyle birçok post modern sanat akımının doğmasını sağlamış, sokak sanatı ve stencil gibi yeni sanat hareketlerinin ortaya çıkması yolunda önünü açmıştır. Ergen’in (2015) ifadesine göre;

“Sokak sanatı ve yeni deneylerin sanat dünyasında nasıl yükselmeye başladığı sorusuna cevap aranırken modern sonrası döneme gözetmek gerekmektedir. Günümüz sanatçısının idealize edilen kurumsallaşarak özgürlüğünden uzaklaşmaya başlayan yapısı, sanat otoriterlerinin dayatmaları, finansal bağımlılık, galeri, müze küratörlerinin müdahaleleri sanatta bağımsızlık hareketinin ortaya çıkmasını tetikler” ( s.175).

### 2.2.1 Çağdaş Sanat Kavramı ve Stencil

Sanatın dünden bu güne uğradığı değişimlere baktığımızda gerek kapsadığı alan, gerek tanımı, gerekse hitap ettiği kitleye baktığımızda oldukça önemli gelişimler yaşanmıştır. Özellikle 1970 sonrasında sanatın ve sanatçının üstlendiği rollerdeki değişimler ve sanata yüklenmeye çalışılan anlamların değişimi ardından karşımıza “çağdaş sanat” (contemporary art) kavramı çıkmıştır.

Çağdaş sanat ; “Modern sanatın aksine üretim yöntemlerine ve akımlara göre incelenmesi güç; çevre ve toplum bilincinin ağır bastığı; ağırlıklı olarak feminizm, , çevre, biyomühendislik, teknoloji-insan ilişkisi, AIDS ve çok kültürlülük gibi konularla ilgilenen; 1960'lı veya 1970'li yıllardan (başka bir deyişle modern sanatın ve ya Modernist dönemin bittiği kabul edilen zamandan sonra) günümüze kadar süregelen ve bir akım veya üslup benzeri birleştirici özellikleri olmadığından genel bir deyişle 'çağdaş' olarak adlandırılan sanat biçimleri” dir. (“Çağdaş sanat”,t.y)

Hito Steyerl (2013) ise; çağdaş sanatı, belirli bir ürünü olmayan bir marka gibi, hemen hemen herşeye yapıştırılabilecek bir etiket olarak tanımlıyor.(s. 83)

Çağdaş sanat, sanatı gözden ırak fildişi kulelerde saklanan, burjuvazi sınıflara itafen üretilen veya yalnızca entelektüel kesimlerin uğradığı sanat galerilerinde sergilenen bir meta olmaktan çıkarmıştır. Günümüzde ise bu anlayışın aksine beyaz küpü redderek kamuya açık alanları, sokakları çağdaş sanatın meydana gelmesinde hem bir atölye aynı zamanda birer sergileme mekânı olarak kullanılmaktadır.

Çağdaş sanatın sunduğu bu imkânlar sanatçılara daha özgür bir düşünce ortamı ve kendilerini daha özgür biçimde ifade edebilecekleri mekânları da oluşturmuştur. Günümüz dünyasında sanatçının üstlendiği rol sadece kendi düşünce dünyasını yansıtmak değil dünyada olup biten çeşitli toplumsal, siyasal, sosyolojik olaylara sanatsal bir eleştiri ve bakış açısıyla toplumun bu olaylara karşı dikkatini çekmek ve farkındalık oluşturmalarına ön ayak olmaktır. İşte tam da burada karşımıza diğer sokak sanatı türleri gibi stencil hareketi çıkmaktadır.

Modern stencil hareketinin varoluş felsefesine baktığımızda tıpkı çağdaş sanat gibi sanat eserlerini galeri ve müzelerden çıkartıp, şehrin sınırları içerisinde, izleyici ve seyircisine direk ulaşmasını sağlayıp sanatın önündeki sınıfsal ayırım ve ayrıcalığı

kaldırıp, sanatı burjuvaizmin kölesi olmaktan çıkarıp, sanatın kamusal mekânın bir parçası olmasını hedeflemektedir. Stencilin de kavramsal iletilerini gündelik yaşamdan, toplumun sosyo-ekonomik durumundan ve siyasi yapılaşmasından konular seçebilmesi ve özgür otorite baskısından bağımsız bir biçimde icra edebilmesi çağdaş sanat kavramının getirdiği sanattaki özgürleşme hareketinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

### **2.2.2 Duvar Resmi (Mural Art)**

Mural İngilizce karşılığı duvar resmi olup Wige'nin (2012) tanımına göre; "Geniş bir izleyici kitlesine veya özel bir topluluğa görsel olarak fikir ve mesajlar iletmek amacıyla geniş duvarlara, tavanlara ve bina cephelerine yapılan resimlerdir" (s.81). Tarihin eski dönemlerinde duvarlara uygulanan "freskler" bu gün ki modern duvar resim sanatından teknik ve biçimsel açıdan her ne kadar bağımsız olsa da Antik Roma, Yunan ve Rönesans dönemi freskleri erken dönem duvar resmi olarak literatürde yer almaktadır. Fresk tekniğinin en yaygın kullanıldığı dönem olan Rönesansta Michelangelo ve Raffaello gibi sanatçıların Vatikan Sarayına yaptıkları fresk çalışmaları modernizm öncesi duvar resminin en önemli örnekleri olarak görülmektedir.

Modernizm sonrası duvar resmi (Mural Art) tıpkı stencil ve graffiti gibi sokak sanatının farklı bir uygulama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Graffiti, sokak sanatı içerisinde şüphesiz en yaygın uygulanan ve bilinen türüdür. Duvar resmi (Mural) uygulanış biçimi, teknik, içerik ve uygulandığı mekan olarak graffiti ve türleri olan stencil, tag v.b ile benzerlik gösterse de uygulama sürecinin daha kapsamlı olması ve uygulama yapılacak mekanın sahibinin iznine başvurularak yapılması noktasında farklılık göstermektedir. Mural çalışmalarının uygulandığı mekanlar ele alındığında, graffitiden yüzey büyüklüğü olarak çok daha geniş mekanlarda uygulama yapılmaktadır ve buna paralel olarak uygulama sürecinin de daha fazla zaman gerektirdiği görülmektedir (Görgülü ve Toy, 2018).

Mural sanatçıları çalışmaları hazırlanırken uygulanacak olan mimari yapının büyüklüğüne ve mevcut formuna uygun içerikler hazırlamaktadırlar. Graffitiden süreç ve yasal izin alınarak yapılması yönünden ayrılrsa da uygulanan teknik yönüyle zaman zaman graffiti ve stencilin uygulama tekniklerini kullanılmaktadır. Son yıllarda kamusal mekanlarda dahil şehirlerin meydanlarında, bina cephelerinde

karşımıza sıklıkla çıkmakta ve bununla ilgili şehir festivalleri düzenlenip proje uygulanması haline getirilerek kent sokaklarına estetik, dinamik ve yaratıcı bir görünüm kazandırılmaktadır.

Ülkemizde de 2012 yılından beri İstanbul'un çeşitli semtlerinde Mural-İst duvar boyama festivalleri düzenlenmekte olup yerli ve yabancı bir çok graffiti ve mural sanatçıları beton yıkık ve viran görünümlü duvarları birer tablo haline dönüştürmektedir.



Şekil 6: Sepe & Chazme 718, M-City Mural İstanbul, Fotoğraf: Engin İrız  
(Sepe&Chazme,2014)

2014 senesinde Street Art Doping ile Mural İstanbul'un iş birliği sonucu ortaya çıkan Common Experience kapsamında Yeldeğirmeni Talimhane Sokak'ta bulunan iki apartman cephesi, Sepe ile Chazme 718'in beraber; M-City'ninse tek başına stencil tekniği ile boyadığı mural çalışmaları örnekleri.

Polonyalı sanatçı M- City ‘nin stencil tekniği ile uygulamış olduğu Mural çalışması 2014 yılının en iyi 20 Muralı arasına girmeyi başarmıştır (Şekil:6).

Mural çalışmalarını aynı zamanda birer stencil ve graffiti örneği olarakta kabul edebiliriz. Teknik olarak aynı yöntem ve amaca hizmet etseler de çalışılan yüzey genişliği ve işin legal bir süreçten geçerek meydana getirilmesi noktasında stencil ve grafitiden bağımsız bir başlık olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Üstelik özellikle kamu binaları ve özel mülkiyetlere uygulanan izinsiz yapılan stencil, graffiti ve diğer sokak sanatı çalışmaları, çoğu zaman kalıcı olmaz, sildirilir ve uygulayıcısı hakkında ceza uygulanır. Mural da ise bu sürecin legal yollarla ilerlemesi ve sokak sanatının marjinallikten uzaklaşıp legalleştiği bir süreç içerisinde meydana gelir. Sokak sanatının marjinal ruhunu besleyen illegal olma ve yakalanma korkusu sanatçıyı besleyen önemli bir detaydır, Candemir’in (2008) çalışmasında Banksy bu durumu şöyle açıklar;

“ Yakalanma korkusunun ortaya çıkardığı adrenalin, şehrin gri ve sönük duvarlarını “özgürce” renklendirmenin ve sanatını açık alanda yüz binlerce paylaşmanın verdiği haz, pipolu ressam pozlarına girmeden, sokak sanatını icra etmenin gururu...” (s.4).

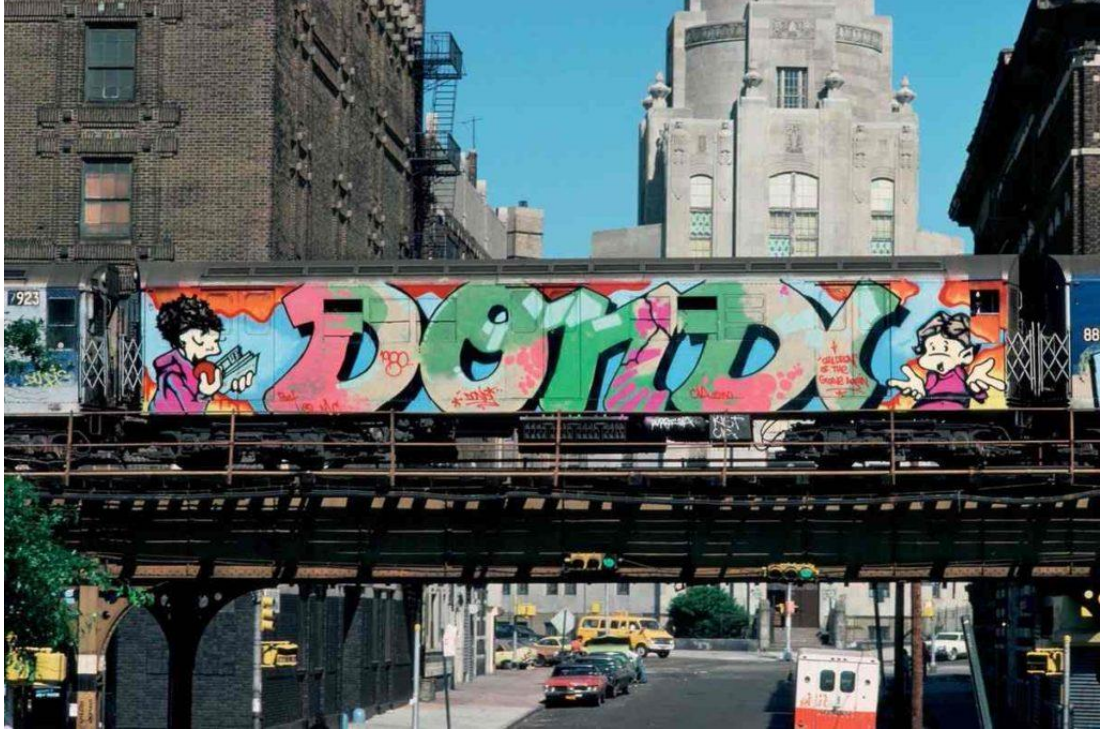
### **2.2.3 Grafiti**

Graffiti duvar yazısı anlamına gelmekte olup, şüphesiz sokak sanatının en yaygın bilinen türüdür. Graffiti ve sokak sanatı birbirlerine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır. Kelime kökeni olarak İtalyanca çizilmiş anlamına gelen “graffito” dan gelmekte, Eski Roma, Yunan, Mısır medeniyetlerinde anıtların duvarlarına yazılan veya çizilen genellikle hiciv, karikatür niteliği taşıyan yazı ya da resimlere verilen addır. Karalamak, iz bırakmak, resim çizmek gibi uygulamalarla mesaj bırakmak anlamına da gelmektedir. (Güneş, 2009)

Denotto’ya (2014) göre; “Graffiti terimi spreyci boya, kurşun kalem, çizici araçlar, etiket (sticker) veya çıkartmalar farketmeksizin herhangi bir çizici maddenin izinsiz kullanılması anlamına gelmektedir” (s.208).

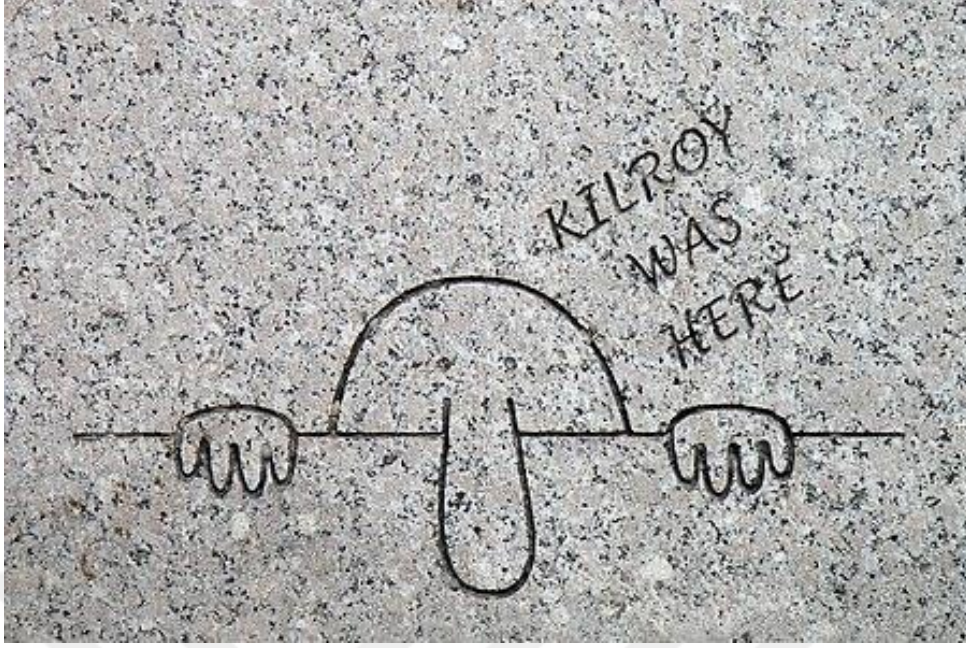
Erdoğan’a (2009) göre grafitilere uygulanma mekânları seçilirken mülkiyet sahipliğinin zayıf olduğu, görünürlüğün ve ulaşılabilir kitle sayısının fazlaca olduğu

mekânlar tercih edilir. Mülkiyet sahipliğinin az olduğu yüzeyleri tercih etmeleri çalışmalarının kalıcılığını sağlama amaçlıdır. Tanınabilirliklerini artırabilmenin yolu da iletilerini daha fazla kişiye ulaştırabilecekleri kalabalık mekânları tercih etmelerinden geçmektedir.



Şekil 7: Dondi White, Mezarın Çocukları, grafiti örneği (“Dondi”, 1980)

Tarihsel geçmişi antik dönemlere, göçebe toplumların geçtikleri yerlerin mağra duvarlarına ve kayalarına bıraktıkları mesajlara kadar uzanmış olsa da günümüzde ki anlamıyla bilinen grafitinin doğuşu 1940’lı yıllara II. Dünya Savaşına kadar uzanmaktadır.



Şekil 8: Sokak Sanatının İlk Örneği, Amerika (“Kilroy was Here”, t.y.)

Almanya’yı Doğu ve Batı şeklinde ikiye bölen Berlin duvarının her iki tarafı propagandacı genç gruplar tarafından yazı ve sloganlarla kaplanmıştır. 1960’lı yılların sonuna 1970’li yılların başında Newyork ve Philedelphia’da siyasi görüşlerini duyurmak isteyen protest gruplar politik mesajlarını iletebilmek için grafitiyi kullanmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra sokak çeteleri sokaklarda kendi denetim alanlarını belirlemek ve bunu duyurabilmek için sokaklara bir takım işaret ve semboller bırakmışlardır.

Akabinde grafiti hızla gençler arasında yayılmaya başlamış ve bağımsız bireysel grafiti uygulamalarının sayısı giderek artmıştır. Uygulama alanları sokaklardan metrolara kadar farklı mekânlarda insanların karşısına çıkması ABD ‘de hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur.

“Grafitinin genel olarak beslendiği felsefe hip-hop kültürüdür. Hip-hop kültürünün ortaya çıkmasıyla özellikle Bronx ve Queens gibi dış mahallelerde uygulamaya konulan sosyal konut projelerinin etkisi büyüktür. Devasa konut alanlarında yaşamak bu bölgede oturanlarda zamanla hızlı bir kimlik kaybı ve tecrit hissi yarattı. Hüküm süren kronik yoksulluk ve işsizlik şiddeti,



uyuşturucu kullanımını ve bölgeye hâkimiyete yönelik çete savaşını da beraberinde getirdi. Sosyal yaşamda varlığını sürdüren fiziksel şiddet, ırk ayrımı ve Vietnam Savaşı sonrası tramvalara tepki olarak bir ifade aracı olarak hip-hop kültürünün doğmasına sebep oldu.” (Güneş, 2007, s.39)

Grafitinin kamuya açık alanlarda uygulandığı ilk örneklerini Güneş (2009) “Sokak Sanatı” eserinde yer alan bilgiye göre 1960’ların sonunda New York şehrinde metro trenlerinin üzerine “Taki 183” takma adıyla tanınan haberci bir Yunanlının sprey boyalarla adını yazmasıyla başlamıştır. “Taki” gencin adının yerine kullandığı bir kısaltma olup “183” ise yaşadığı caddenin adını temsil etmektedir. Gittiği her yerde bilhassa metro istasyonları ve trenlerin üzerlerine keçeli kalemlerle ismini yazması tüm şehir için gizemli bir karakter imajı yaratmasına neden olmuştur.1971 yılında New York Times’da “Kim bu Taki” başlıklı bir röportaj yayınlanmış ve Taki’nin esrarengiz kimliği insnalar arasında merak konusu olmuştur, bir çok gencin Taki’nin yarattığı bu imaja özenmesiyle graffiti uygulamalarında ciddi bir artış yaşanmıştır.

Dünyadaki grafitinin gelişimine paralel Türkiye’de graffiti 1980’lerde baş göstermiştir. İlk graffiti örneklerine İstanbul Bakırköy’de rastlanmaktadır. İzlediği bir belgeselden çok etkilenen Turbo lakaplı Tunç Dindaş İstanbul’un çeşitli semtlerinde grafitiler yapmaya başlamış ve zamanla diğer gençler arasında da bu akım hızla artarak çoğalmıştır. Türkiyede grafitinin dekoratif amaçlı iç mekânlara kullanımı hariç, kamuya açık alanlara uygulanması halen daha yasal değildir. Buna paralel olarakta dünyadaki gelişimine oranla çok daha geriden gitmektedir.

1980 ‘li yıllardan sonra graffiti uygulamalarında farklı teknikler ve malzemeler kullanılmaya başlanmış, sokak sanatının çeşitliliği ve zenginliği daha ön plana çıkmaya başlamıştır. Sokak sanatı grafitinin aksine daha esnek kurallara sahip olup biçim ve içerik açısından çeşitliliği fazladır ve yorumlara açık bir yapıya sahiptir.

Denotto’ya (2015) göre; “Graffiti artık akademik çalışmalarda, adaletsizliğe ve ayrımcılığa bir tepki, devrim için bir çığlık, sosyopolitik meseleler için farkındalık yaratmanın bir yolu, geleceğe yönelik bir umut ya da kamusal alanların kazanılması için bir çaba ya da kentsel çevreyi güzelleştirme girişiminde bulunmak” olarak tanımlanmaktadır ( s.208).

Günümüzde grafiti çalışmaları galeri sahipleri, koleksiyonerler, film yapımcılarının oldukça ilgisini çekmektedir. Ünlü grafiti sanatçıların eserleri, sanat piyasasında oldukça yüksek rakamlara satılmaktadır. Grafiti çalışmalarının şehirlerin turizm gelirlerine önemli katkıları bulunmaktadır. 2012 senesinde See No Evil festivaline ev sahipliği yapan Bristol’u 50.000 kişi ziyaret etmiştir. Her yıl Norveç’in Stavanger kentinde gerçekleşen NuArt festivali de kente pek çok turist çekmektedir.



Şekil 9: Nuart Festivali, Martin Watson, Fotoğraf: İan Coxr (“Watson”2014)

Grafiti uygulama teknikleri ve mekânların çeşitliliği ile sokak sanatının çeşitli formlarını içerisinde barındırmakta stencil gibi diğer sokak sanatı türleri ile aralarında geçişler bulunmaktadır. Çeşitli sokak sanatı örneklerinde, hem grafiti, hem stencil teknikleri bir arada kullanıldığını sıklıkla görmekteyiz. Stencil; grafitinin şablon kullanılarak uygulandığı grafitinin bir tekniği gibi kabul edilmektedir. Teknik olarak bu paslaşma “stencil grafiti” gibi bir kavramı doğurmuştur ve birçok kaynaktan da bu şekilde geçmektedir. Her ikisinde kamusal mekân sanatı olsa da grafiti teknik, işlevi ve hedef kitlesi bakımından stencilden küçük nüanslarla ayrılmaktadır. Grafiti sanatçıları çalışmalarının toplum tarafından anlaşılması veya topluma politik veya

ironik bir mesaj verme kaygısı taşımadan kendilerine muhattap olarak sadece diğer grafiti sanatçılarını almaktadır.

#### **2.2.4 Pop Art**

Pop Art 1950 lerde ABD ve İngiltere’de soyut dışavurumculuğa tepki olarak doğmuştur. Pop Art terim olarak ilk kez 1958 yılında Lawrence Alloway tarafından sanat ve kitle iletişimi üzerine yazılan bir makalede popüler kültür imgelerini tanımlamak için kullanılmıştır. 1960’lı yıllarda artık tavan yapan tüketim kültürünün bir yansıması olarak resim yüzeylerinde geleneği yıkararak farklı malzemelerin kullanılması, tuvalerde spreylen boyalar ve tüketim nesnelere yer alması sanatın artık gündelik hayatla ilişkilendirilmesi ve sanatta ironi başgöstermeye başlamıştır.

Lytton’un Pop art hakkındaki görüşlerini Özdemir ve Koca (2013) şöyle aktarmışlardır; “Pop sözcüğü, sanat etkinlikleri içerisinde geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu sayısız etkinliklerin paylaştığı ortak yol kitle iletişim imgelerine dayanmaları ve bazen de aynı yaratma sürecinden geçmeleridir. Bu yeni akım için başka pek çok isim önerilmiştir. Bunlardan \_New Vulgarianizm\_(yeni bayağılık, adilik), eleştirmenlerin duyduğu tiksintiyi ifade ederken \_yeni gerçekçilik\_ ve \_yeni dadacılık\_ isimleri ise bu akımların sanat tarihiyle olan bağlarını vurgular. Pop isminin tutunmasının nedeni televizyon, radyo, gazete gibi kitle iletişim araçlarına ilgiyi çekmesidir. Kitle iletişim araçları (televizyon, radyo, gazete, dergiler vb.) başka hiçbir sanat akımında görülmemiş bir katılımla, pop art adlı bu hareketin gelişmesine destek olmuştur.”(s.241)

Pop Art denilince şüphesiz akla ilk gelen, akımın öncülerinden olan Andy Warhol (1928-1987) dur. Resimlerinde konu olarak sıklıkla seri üretilmiş tüketim nesnelere ele almış olup, Coco-Cola şişeleri, Campbell Soup tenekeleri gibi nesnelere farklı renklerde tekrar tekrar boyayarak, aslında basit super market rafında karşılaşılabileceğimiz tüketim nesnelere birer sanat eseri haline dönüştürmeyi hedeflemiştir.

İpek baskı (serigrafi) yöntemini sıklıkla kullanan Warhol, pop sanatının en önemli tekniği olan serigrafinin öne çıkmasını da sağlamıştır. Andy Warhol’un “Gelecekte herkes on beş dakikalığına ünlü olacaktır”, “Her şey poptur.”, “Pop her şeydir.” söylemleri onun günümüzde de tanınırlığını kaybettirmeden devam etmesine neden

olmaktadır. Sanat eleştirmeni Arthur Danto'ya göre Warhol'un sanatı "Sanat tarihinin yarattığı felsefi dehaya en yakın şey."olarak tanımlamıştır ("Pop Art hakkında herşey", 2018).

Andy Warhol'un Marlyn Monroe portreleri Pop Art'ın şüphesiz ikonik sanat yapıtlarından olup, Marlyn gibi popüler bir kült ikonunun bir sanat eserine dönüştürülmesi örneğidir. Serigrafik baskı yöntemiyle çoğaltılan bu eserleri Bal (2014) şöyle açıklar: "Geleneksel portrenin biricikliğini ve gerçekliğini reddederek milyonlar tarafından bilinen bir objeyi sanat formuna dönüştürmüş ve böylece sonsuza kadar yeniden üretilebilecek ve kitlesel bir şekilde tüketilecek Pop Art çalışmaları, sokak sanatının yükselişini müjdelemiştir"(s.18).



Şekil 10: Andy Warhol, Marlyn Monroe Portreleri, Kâğıt Üzerine Ekran Baskısı Portföyü ( "Warhol"1967)

Pop Art'ın yeniden üretilebilen popüler kültür imgelerinin sanatsal bir oluşum kazanmasına olanak vermesi, basit sıradan günlük tüketim nesnelere birer sanat imgesi haline nasıl gelebileceğini göstermesi yönünden sokak sanatı ve stencil hareketi Pop Art akımından oldukça fazla etkilenmiştir. Stencil şablon tekniğini Pop Art'ın öne çıkarmış olduğu bir teknik olup Pop Art stencil ve diğer sokak sanatlarını hem içerik hem de teknik yönde etkilediği gözlemlenmektedir.

### 2.2.5 Dadaizm

Dadaizm 1915 yılında başlayarak Birinci Dünya Savaşı sırasında Paris, Newyork ve Zürih'te ve sonrasında Almanya'da belirmiş, savaşların insan psikolojisi üzerinde yarattığı yıkıcı etkinin dönem sanatçılarının üzerine yansımalarının engüzel örneğidir.

Sanat akımları genellikle bir diğer sanat akımına tepki olarak doğmasına rağmen, Dada akımının meydana gelmesinde savaştan bunalmış, yıpranmış, savaş karşıtı bir topluluk oluşturmak hedeflenmiştir.

18. yüzyıldan itibaren toplumsal sınıf farklılıklarının hızla azalması endüstrileşmenin artması, matbaanın gelişmesi, sanat eserlerine ulaşımın kolaylaşması ve sanata verilen önemin artmasıyla beraber sanat günlük hayatın bir parçası olmayı başarmıştı. I. Dünya Savaşının başlamasıyla büyük yıkımlar ve katliamların başgöstermesiyle birlikte sanatın bu yıkımlar karşısında ne kadar aciz kaldığını, her zaman estetik ve güzeli arayan sanatın savaşların yaşanmasına engel olamaması Dadacılar için sanata karşı bir tepki sebebiydi. Dada aslında siyasi bir başkaldırının sanatsal ifade biçimleriyle protesto edilmesidir. Dadacılara göre savaşlarda insanlar ölüp yaralanırken, sanatın estetik ve güzelin arayaşına girmesinin hiç bir anlamı yoktu. Doğada mana yoksa sanatta da mana aranmamalıydı.

Dadacılar, yeni yöntem ve üsluplar getirmek yerine, var olan yöntem ve üsluplara yeni anlamlar kazandırmışlardır. "Sanatçının tükürdüğü her şey sanattır" demiştir Kurt Schwitters. Ona göre bir yapıtı sanat yapan, biçimi, konusu, içeriği, türü ve yansıttığı ustalık değil, sanatçının onun sanat olduğunu bilmesidir. (Çeken, Akengin, Arslan, 2017, s.50)



Şekil 11: “ Kız ve Asker”, Banksy, Filistin ( “Kız ve Asker”,2007)

(İsrail duvarının Beytüllahim bölgesinde çalışılmış bir stencil örneği. Banksy, “Santa’s Ghetto” sergisinin tanıtımında bu resmi kullanmıştır. Sergi için Beytüllahim bölgesini seçmiş olmasının nedenini, buranın İsa’nın doğum yeri olması ve aynı zamanda tüm insan hakları ihlalleri iddialarının da merkezi olarak görülmesidir.

Dadaizm sanat için bir kırılma noktası olmuş, sanata özgürlükçü ve protest bir yaklaşım kazandırmıştır, aynı zamanda bu yaklaşım sokak sanatının bir kolu olan stencilin temel felsefesine önderlik etmiştir. Yüksek sanat reddedilerek toplumun kültleşmiş sanat kalıpları yıkılarak, devletlerin siyasi yönetimlerine adeta bir başkaldırı ve protesto aracı olarak alışılmışın dışındaki sanatsal imgeler nesnelere ve hatta mekanlar kullanılarak yeni bir ifade biçimi geliştirmişlerdir. Dadalar için de sokak sanatı aktivistleri için de sistemi, dünya düzenini eleştirmek, sadece güzeli ve iyiyi sanatta yansıtmak yerine insanlığın aciz ve çaresiz kaldığı mesleleri ele almak ön plandadır.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### III. YÖNTEM

Bu bölümde; araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

#### 3.1 Araştırma Modeli

Günümüz gençlik sanat hareketlerinden olan stencil 'ın dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi içerisinde verilen örneklerin sanat ve sanatın diğer disiplinleri ile varolan ilişkisini nesnelleştirmek için bu çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. "Betimsel yöntem, araştırılmak istenen problemin var olan mevcut durumunu ortaya koymaya yöneliktir. Mevcut durumu kendi koşulları içerisinde ve olduğu gibi çalışmak betimsel yöntemlerin en temel özelliği olarak kabul edilir" (Sönmez ve Alacapınar, 2011, s. 46).

#### 3.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni dünyada ki stencil hareketinin olduğu boyutlar ve dünyadaki stencil örnekleri, Örneklem ise stencil hareketinin Türkiye'de olduğu boyutlar ve Türkiye'deki stencil örnekleri.

#### 3.3 Veri Toplama Tekniği

Çalışmanın yöntemi olarak araştırmanın konusu hakkında alan yazı taraması kapsamında belge toplama, akademik yayınları inceleme, internet veritabanı taraması, saha çalışması yaparak stencil örneklerini yerinde gözlemlemek ve yorumlamak gibi teknikler kullanılacaktır.

#### 3.4 Verilerin Çözümlemesi

Konuyla ilgili yazılı belgeler, günümüze kadar yapılmış yorumlar görsel örneklerle karşılaştırılarak çözümlenecektir.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### IV. BULGULAR

#### 4.1 Modern Stencil'in Doğuşu

İnsanlık tarihiyle başlayan insanların kendilerini ifade edebilecekleri bir alan arayışı ve duvarları (mağara duvarları) kentler için bir iletişim aracı olarak görmelerini tarihin ilkel dönemlerinde dahi görmekteyiz. İnsan yaşadığı toplumun sosyal sorunlarına kayıtsız kalmayıp, varolduğu coğrafyadan ve kültürden beslenen bir varlıktır. Sokak sanatı gibi stencil hareketinin de ortaya çıkmasının temelinde sosyal ve toplumsal problemler vardır.

1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve hip-hop kültürü Amerikalı siyahilerin yaşadıkları dışlanmışlığı, şiddet, ırk ayrımcılığı, ikinci sınıf muameleye karşı geliştirdikleri dışa vurumsal tepkinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Akabinde gelişen stencil, graffiti ve sokak sanatı, onların maruz kaldıkları ve çözüm aradıkları sosyo-politik meselelere karşı geliştirilen, sanatsal ve protest eyleme dönüşmüş bir sanat hareketidir. Bundan öncesinde stencil ve graffiti sanatsal bir hareketten ziyade iletişimsel bir ifade biçimi olarak görülmektedir. Modern stencil hareketi böylece varolmaya başlamıştır.

Artık stencil hareketi gerek legal gerekse illegal olarak sanatsal bir ifade biçimi sokak sanatçıları tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

#### 4.2 Duvarların Sesi Olan Stencil Aktivistleri

1980'lerde ortaya çıkan modern stencil hareketi, sokak sanatı kavramının bir uzantısı olarak dünyada hızla yayılmış, stencil sanatçıları duvarları kendi politik ve ideolojik fikirlerini ifade edebilecekleri bir yüzey olarak kullanmaya başlamışlardır. Stencil aktivistleri çalışmalarını genellikle döneminin sosyo-politik problemlerine bir tepki gösterme, duyarlılık kazandırma amaçları güttükleri için duvarlar adeta o toplumun sessiz çığlıklarını yansıtmaktadır. Bu bölümde dünyadaki stencil hareketini ve örneklerini stencil aktivistlerinin çalışmaları üzerinden incelenecektir.



### 4.2.1 Banksy

Banksy şüphesiz sokak sanatı ve stencil graffiti denildiğinde akla gelen en önemli isim olup stencil hareketinin dünyadaki öncülerinden biridir. Kimliği henüz kesin bilinmemekle beraber, gerçek isminin Robin Banks olduğu düşünülmekte olup, “Banksy” eserlerinde kullandığı imzasıdır. Yaptıklarının birçoğu yasa dışı hareketler olması nedeniyle gerçek kimliğini saklamaktadır.

1974 yılında İngiltere'nin Bristol şehrinde doğan Banksy'nin küçük yaşlarda kasaplık eğitimi aldığı ve sonrasında çeşitli işlerde çalıştığı bilinmektedir. Etrafındaki birçok insan gibi günlük alışılmış işlerde çalışıp, bir ayyaş olarak ölmek yerine, Banksy sokak sanatçısı olmayı seçmiştir (Arslan, t.y.). Bu alanda çalışmalar yaparak, kendi özgün stilini oluşturmuştur. Yaptığı uygulamalara “gerilla art” adını vermiş, başta ABD, İngiltere, İsrail, Filistin gibi birçok ülkede stencil ve graffiti uygulamalarında bulunmuştur. Banksy'nin çalışmalarında kullandığı mizahi anlayış çoğunlukla düşünsel, ironik ve protest bir yaklaşım sergilemektedir. Duvarları bir tablo gibi kullanarak özgün ve yaratıcı tarzındaki çalışmalarıyla kolaylıkla diğerlerinden ayrılabilir.

Banksy eserlerinde savaş karşıtı, anti-kapitalist, insan ve hayvan haklarına yönelik protest ve mizahi temaları ele aldığını görmekteyiz. Belli başlığı kullandığı imgelerin başında çocuklar, balonlar, yaşlılar, polisler, askerler ve maymunlar gelmektedir.



Şekil 12: “Her Zaman Umut Vardır” sloganı taşıyan Banksy'nin en bilindik stencil çalışması (“Kırmızı Balonlu Kız”, 2002)



Şekil 13: “ Çocuk İşçi” Stencil Çalışması, Banksy(“Çocuk İşçi ”, 2013)

İngiltere’de çocuk işçi çalıştırıp fason üretim yapılması skandalına karşı protesto amaçlı Banksy’nin yapmış olduğu bir çalışma, bir gece bulunduğu duvardan çalınıp açık arttırmada yüzlerce pounda satılmıştır (Şekil: 13).

Valesi’ye (2014) göre “Banksy’nin çalışmaları siyasal ve kurumsal mülkiyetin iki yüzünlüğüne ve kamusal alanlar üzerindeki otoritelere dikkat çekmektedir. Yaptığı şablonlar ve müze müdahaleleri çoğu zaman zamansız semboller ve simgeler kullanarak, varolan otoriteyi ve hegemonya yapılarını sorgulamaya teşvik eden, gücün yeniden dağıtılması için mücadele eden etkileşimleri teşvik ediyor (s.15).

Banksy dünyada biraz provakatif, biraz eğlendirici ve siyasi hicivler içeren stencil ve graffiti çalışmalarıyla tanınan bir kült kahramanı haline geldiğini söyleyebiliriz. Banksy çalışmalarındaki fanatik popülerliğin bir sebebi yaratıcı ve özgün eserler üretmesi yanı sıra çalışmalarının büyük bir çoğunu illegal olarak yapması sebebiyledir. Banksy sokak sanatıyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir;

“Graffitinin yasadışı olmadığı insanların istedikleri yere istediklerini çizebilecekleri bir şehir düşünün. Tüm sokakları milyonlarca renkler ve kısa cümlelerle dolu olan, otobüs durağında olmanın asla sıkıcı olmadığı bir şehir. Sadece emlakçılar ve büyük iş baronlarına değil herkese ait yaşayan, nefes alan bir şehir. Böyle bir şehir düşünün ve ıslak duvarlara yaslanmayı bırakın.”(Valesi, 2014, s.15)



Şekil 14: Filistin-İsrail Sınırına Uygulanan Stencil Çalışması-1 “  
(Betlehem”, 2005)



Şekil 15: Filistin-İsrail Sınırına Uygulanan Stencil Örneği -2 (“Karşılıksız Müdahale”, 2005)

Banksy'nin çalışmalarının büyük çoğunluğunu savaş karşıtı ve barış temalı mesajlar içerdiğini görmekteyiz. Bunlara en güzel örneği şüphesiz Batı Şeria 'daki İsrail ve Filistin topraklarını birbirinden ayıran, intihar bombacılarına karşı güvenlik gerekçesiyle kurulmuş olan 680 kilometre uzunluğundaki güvenlik duvarı üzerine yapmış olduğu çalışmalardır (Şekil: 14-15). Duvarlar Banksy için bir tuval kendini ifade edebileceği bir mekan aracı olmasına karşılık ilk defa bir duvarın yapılması Banksy'yi rahatsız etmiştir. Tepkisini de yaptığı şablonlarla çarpıcı bir şekilde yansıtmıştır. Kurulan bu duvarın ancak yıkıldığında siyasi meseleler arasındaki bariyerin ortadan kalkabileceğini yaptığı stencil örnekleriyle protesto etmiştir. Batı-Şeria 'daki Filistin topraklarına bakan utanç duvarına “Tatil Enstanteneleri” adında birbirinden farklı dokuz stencil çalışması ile projesini gerçekleştirmiştir. (Güneş, 2009)



Şekil 16: Mona Lisa Bazuka Stencili (“Mona Lisa Bazuka”, 2007-2008)

Banksy bu çalışmasında dünyanın en ünlü tablolarından olan Mona Lisa karakterini kendi mizahi anlayışıyla yeniden yorumluyor (Şekil: 16). Londra’da Soho bölgesinde uyguladığı bu çalışmada sanat tarihinin en ünlü kadını Mona Lisa’ya modern bir roketatar yerleştirip, onu hedefe yönlendirip resmetmiştir. Vinci’nin naif görünen Mona Lisa karakterine güçlü aynı zamanda elindeki silahıyla tehdit saçan bir ifade yansıtıyor.

Banksy sadece stencil ve graffiti çalışmaları ve yerleştirmeler yapmakla kalmayıp, farklı eylemsel formatlar da geliştirmiştir. İngiltere’deki alışveriş merkezlerinden topladığı 500 adet Paris Hilton cd’sinin kapak kısmındaki Paris Hilton fotoğrafının üzerine böcek resimleri bastırması, cd deki şarkı adlarını “Ben niçin ünlü biriyim?”,

“Ben ne işe yararım?” gibi isimlerle değiştirmiş, cd içine yoksul insanların fotoğraflarını yerleştirip tekrar paketleyip raflara geri yerleştirmiştir.

2004 yılında Londra Karnavalı sırasında Banksy üzerinde Kraliçe Elizabeth yerine, Prenses Diana’nın portresinin yer aldığı, “Bank of England” yerine “Banksy of England” yazan sahte banknotları etrafına saçmasıyla da dikaktleri üzerine çekmiştir. Hatta bu sahte banknotları İngiltere’nin farklı bölgelerinde kullanmayı başaranlar bile olmuştu (Erdem, 2018).

Banksy’nin çalışmalarına dünyanın en saygın müzelerinde de rastlamak oldukça mümkün. Tate Modern, Louvre, Metropolitan Museum of Art gibi bir çok sanat merkezinde Banksy’nin illegal çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı kendi özğün yapıtları, yanı sıra çok önemli sanatçılara ait eserleri üzerine de manipüle edici detaylar bırakarak hemen kaçıp sonrasında yetkililere bu durumu telefon ederek haber vermektedir (Baysan, 2010). Banksy böylece sanatın müzelerde toplumun yüksek kesimine ithafeden biricikliğinin yüceltilmesine protesto amaçlı anti-sanat hareketleri sergilemektedir. Banksy’nin bu hareketi bizlere, Dadaist sanatçıların yüksek sanat anlayışına karşı geliştirdiği protest edimleri hatırlatmaktadır.

#### **4.2.2 Ernest-Pignon Ernest**

Ernest Pignon-Ernest, 1942’de Fransa Nice’de doğmuştur. Ernest Fransa’da Sokak sanatının öncüsü ve aynı zamanda bir kent sanatçısıdır. Diğer sokak sanatçıları gibi onun da hedefi şehir şehir gezerek, yaptığı çalışmalarla, sosyal problemlere karşı duyarlılık ve farkındalık bilinci oluşturmakta, çalışmaları genellikle politik görüşlere dayanıyor ve sanatı ifade edici bir araç olarak kullanıyordu.

Paris’teki ilk sokak sanatı eserleri 60’lı yıllarda Fransa’nın Hiroşima ve Nagazaki’deki nükleer saldırıya katılmasına tepki niteliğinde doğmuştur. Yaratıldığı sanat meydana gelen olaylara kişisel tepkisinin bir yansımasıydı. Güney Afrika ve Avrupa’daki göçmenlerin Cezayir savaşı sonrası yaşadıklarını kınayan çalışmalar da yapmıştır.



Şekil 17: Eşleştirme, Cape Town (“Ernest Pignon Ernest”, 1974)

1974 yılında Güney Afrika’daki Cape Town kentiyile Nice kentinin ırkçılığın başkentini olarak eş değer tutulması Ernest’in tepkisini çekmiştir. Tepkisini de şehirdeki bir duvara siyahi bir ailenin yüzlerce stencil şablonlarını basarak dile getirmiştir.

#### 4.2.3 Blek Le Rat

Blek Le Rat 1952 Paris doğumludur ve modern stencilin ilk öncülerindendir. Beux-Arts’da mimarlık eğitimi almıştır. Sokak sanatına atılması 1971’de New York’u ziyaret etmesiyle başlar. Burada karşılaştığı graffiti örnekleri onda büyük şaşkınlık ve hayranlık uyandırmasıyla Fransaya döndükten hemen sonra gravür, litografi ve serigrafi çalışmaya başlamış ve akabinde kullandığı baskı tekniklerini o büyüldüğü sokak sanatında kullanmak istemiştir. Böylelikle Paris sokakalarına stencili kazandırmıştır.

Şüphesiz sokak sanatının politik çağrışımları, ırkçılık, işsizlik, globalleşme, militarizm, ekonomik meseleler Blek'in de stencillerinde ele aldığı konulardandır.

Esmer'e (2011) göre; "Blek Le Rat'nın çizgileri toplum bilincinin oluşmasında rol sahibi olan, toplumun çevresini yeni bir gözle görebilmesini sağlayan, sosyal farkındalığı evrensel ölçekte arttıran çizgilerdir".

Blek Le Rat sokak sanatına başladığı dönemlerde Pariste politik graffitiler hariç stencil uygulamalarına rastlamak imkânsızdı. Blek Le Rat ilk çalışmaları duvarlar boyunca uzanan yüzlerce fare stencilini Paris şehrinin duvarlarına şablonlamasıyla başlamıştır. Sokaklarda, sayesinde düz garfite yazılarından, dinamik görüntü ve mesajlar içeren stencil çalışmalarına geçiş yapılmıştır. Çalışmalarını illegal olarak yürütürken çoğu zaman yakalanıp tutuklandığından çözüm olarak "wheatpaste" tekniğine geçmiştir. Stencilleri doğrudan duvar üzerine çalışmaktansa, öncesinde kâğıt bir poster zemin üzerine hazırlayıp, daha hızlı bir şekilde duvarlara yapıştırıp kaçmayı tercih etmiştir.



Şekil 18: Blek Le Rat ("Uyuyan Adam" t.y.)





Şekil 19: Blek Le Rat Stencil Örneği (“Blek Stencil”,t.y.)

Blek ‘in çalışmaları incelendiğinde birçoğunun büyük baskıcı gruplara karşı yalnız kimselerin resmedildiğini görmekteyiz. İnsanlarda sosyal bilinci ve farkındakiği artırabilmek için sanatı bir araç olarak kullanmıştır. Blek’in bir dönem stencil uygulamalarının konusu sokakta yaşayan evsiz, kimsesiz insanlardır. Blek için bu küresel bir sorundur ve bu mücadeleye dikkat çekmek için önemli bir proje başlatmalıdır. 2005 yılında başlattığı projede sokaktaki evsizlerin ayakta durduğunu, oturduğunu veya kaldırıldıklarını gösteren bir dizi imge oluşturup şehrin belirli yerlerinde bunları resimlemiştir. Shepard Fairy’e göre;

“Blek Le Rat’ın stencilleri insan mücadelesinin özünü şiirsel özlü görüntülerle biçimlendiriyor. Blek’in, sanatı verimli kılan kişileştirilmiş, evrensel ve jest olarak ekonomik ve açık sözlü ifadeleri stilize edeceği her çizimi hesaba kattığını çalışmalarında açıkça göstermektedir.”(Hellion, 2017)

Blek Le Rat ve Banksy Avrupa sokak sanatının en önemli isimlerindedir. Blek Paris sokaklarına stencili getirdiğinde Banksy henüz ilkokula gitmekteydi ve Banksy her

seferinde Blek'in hayranı olduğunu dile getirmekten çekinmemektedir. Öyle ki bir söyleminde "Ne zaman biraz orijinal bir işe imza attım sansam bir bakıyorum Blek de aynısını yapmış, ama yirmi yıl önce"(Esmer, 2011) bahsederek Blek'in çalışmalarından etkilendiği açıkça dile getirmiştir.

Her ne kadar modern stencilin babası olarak anılsa ve Banksy gibi birçok sokak sanatçısına yaptığı eserler ilham olsa da, Banksy'nin çağdaş çevrelerdeki popülaritesinin yüksek olması Blek'i galerilerde çalışmaya itmiştir. 2006 yılında Leonard Street Gallery'de çalışmalarını sergilemiş, yanı sıra farklı şehirlerdeki galerilerde de düzenli olarak sergilere katılmıştır. Blek 'in çalışmaları sokak sanatıyla benzer içeriklere sahip olup stencil kullanımı ağırlıktadır. Çalışmalarında güçlü renk vurguları yaparak anlatımını daha çekici hale getirmektedir.

#### **4.2.4 Icy ve Sot**

Icy ve Sot İranlı iki erkek kardeş, 2006 yılında stencil çalışmaya başlamışlardır. Çalışmalarında insan hakları, kapitalizm, adalet, sosyal ve politik sorunları ele almış olup sadece stencillerla kalmayıp, video çalışmaları, enstelasyonlarla da bu sorunlara dikkat çekmeyi başarmışlardır. Çalışmaları başta ABD, Almanya, Çin ve Norveç ve dünyanın birçok ülkesindeki duvarlarda ve sanat galerilerinde görmek mümkündür.

Daha çok insan hakları, barış, umut, toplumsal olaylar gibi konularda çalışmalar sergilemektedirler. Sokakları kendilerini ifade edebilecekleri mekânlar olarak kullanmaya başladıkları ilk yer Tebriz dir. İranlı yetkililerin yaptıkları eserleri siyasi açıdan tehlikeli bulmaları dolayısıyla 2009 yılında tutuklanmışlardır. Hapisaneden çıktıktan sonra ABD Brookly Newyork'a yerleşmişler ve oradan dünyayı gezip sokak sanatı serüvenlerine devam etmişlerdir.

Askerlerin gölgesinde oynamaya çalışan çocukların psikolojik duygularının beden ve ifadelerine yansımalarını anlatan stencil örneği (Şekil 20). Var olan askeri baskının ve dehşetin iki çocuk figürü betimi ile sade bir anlatım biçimiyle izleyicisine dramatik etkiler bırakmaktadır.



Şekil 20: Icy Ve Sot, İran (“Çocuklar Tebrizde Mücadele”,2012 )

---



Şekil 21:Icy ve Sot, Tebriz, İran (“Lego”,2011)

---

Yıkık enkaz olmuş bir şehrin ortasında evini, ailesini, yaşadığı şehirle birlikte kaybetmiş bir çocuk (Şekil 21). Kurduğu hayallerin de onlarla birlikte enkaz altında kalması ve bu çocuğun çaresizliğini anlatabilecek en vurgulu öge olarak elinde rengarenk taşıdığı lego parçaları. Dağılan kırılan parçaları tekrar toparlayamama korkusunun yüzünde bıraktığı ürkek bakışlarlar... İcy ve Sot kardeşler savaşların çocuklar üzerinde bıraktığı yıkıcı etkiyi bu stencil örneği ile bir kez daha gözler önüne sermiştir.

#### 4.2.5 Alias

Alias Berlin'de yaşayan stencil çalışmalarıyla ünlü Alman sokak sanatçısıdır. Çalışmalarını genellikle parmaklık önlerine, çitlere veya sokak köşelerinde çalışmayı tercih eder böylelikle kasti seçilmiş bu özel alanlarla çalışmalarına farklı bir boyut kazandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmalarında çoğunlukla çocukları ele almakla birlikte görülmeyen ve duyulmayan yoksul insanlar da Alias'ın çalışmalarının ana temalarındandır. Yaptığı çalışmalardaki sunduğu mesajlar her zaman açık ve anlaşılır olmayabilmektedir, bazen izleyicinin aklında yer eden ve zihninde sosyal kritik etkiler bırakabilmektedir.

Alias'ın çalışmaları bu gün Berlin başta olmak üzere, Hamburg, Paris, Amsterdam, Roma, Milano, Bristol, hatta İstanbul gibi dünyadaki önemli birçok şehirde yer almaktadır.

Patlamaya her an hazır bir bomba üzerinde oturan çocuk (Şekil 22). Savaşın devam ettiği topraklardaki çocukların hayatlarının özetinin en güzel yansımalarından biri. Bir çocuğun çaresizce ölümü bekleyişinin tasvirinin izleyicinde bıraktığı o güçlü etki. O coğrafyada hiç yaşamayan, savaşa hiç tanık olmamış bir insanın bile kolayca empati yapabilmesine olanak sağlayan güçlü imgesiyle Alias savaşın soğuk yüzüne dikkatleri çekmeyi başarmıştır.



Şekil 22: Alias Stencil Örneği (“Bomb” t.y)



Şekil 23: Alias Stencil Örneği( Alias,t.y.)

Teller arkasına yapılmış ateşlenmiş ama hala ayakta durabilen bir çocuk figürü (Şekil 23). Yüzünde tüm yaşananlara karşı artık hissizleşmiş bir bakış, teller arkasındaki çaresizlik ve tutsaklığın bu denli vurgulu anlatılması izleyicide bıraktığı dramatik etkiyi oldukça güçlü kılmıştır.

#### 4.2.6 Dolk

Dolk Lundgren Norveç'in en ünlü stencil ve graffiti sanatçılarından olup 1979 yılında Norveç'te doğmuştur. Grafik tasarım mezunu olan Dolk 'un sokak sanatıyla ilk etkileşimleri Banksy'nin çalışmalarıyla karşılaşmasıyla başlamıştır. 2000 yılında Banksy'nin Bergen'e Dolk'un yaşadığı şehire gelmesiyle Dolk Banksy'nin eserleriyle karşılaşmıştır. Banksy'nin eserlerinden ilham alarak sokak sanatına soyunan Dolk 'un çalışmalarında pop kültüründen beslendiği görülmektedir. Stencil yöntemini ustaca kullanan sayılı isimlerdendir ve stencillerine dünyanın birçok

şehrinde rastlamak mümkündür. Dolk'un çalışmalarını Melbourne, Kopenhag, Londra, Oslo, Lizbon, Stockholm, Barselona, Prag ve Berlin gibi şehirlerin duvarların da rastlanabilmektedir.

Galerilere karşı çıkan, sokak sanatının ruhuna ters olduğunu düşünen bazı sokak sanatçıların aksine Dolk galerileride sergiler düzenlemektedir. 2011 yılında ilk kişisel sergisini Oslo'da OSL Contemporary Gallery'de açmış ayrıca 2006'da Norveç'teki Nuart Festivali ve 2008'de Londra'daki Cans Festivalinde de eserlerini sergilemiştir. Dolk çalışmalarından elde ettiği maddi kazançla hayatını sürdürmeyi ve dünyayı gezebilmeyi hedeflemektedir.



Şekil 24: Dolk Stencil Örneği (“Uzaktan Kumandalı Çocuk”, t.y)

2008 yılında Dolk, Pobel adlı Norveçli sanatçı ile birlikte, Norveç'e 95 km kuzeyindeki Lofoten Adalarında yaşanan zor iklim koşulları ve vahşi doğası nedeniyle nüfus kaybına uğramasına dikkat çekmek için “Getto Spedalks” adlı dünyanın en ilginç street art projesini başlatmıştır.

Amacı adalardaki terk edilmiş evler ve ahır duvarlarına stencil çalışmaları yaparak kent sanatını hiç kimsenin olmadığı mekânlara taşımaktır.



Şekil 25: Dolk Stencil Örneği, Lofoten Adası (“Sleep Walker”, 2007)



Şekil 26: Dolk Stencil Örneği, Lofoten Adası, (“Dolk”t.y)



#### 4.2.7 Shepard Fairey (Obey)

1970 ABD doğumlu Shepard Fairey, günümüz sokak sanatının en önemli isimlerindedir. Aynı zamanda grafik tasarımcı ve illustrator olan Shepard Fairey ‘in çalışmaları serigrafi, şablon, çıkartmalar, kolajlar, posterler ve bir çok duvar resimlerinde kullanılmıştır. Çalışmalarında genellikle siyah, beyaz ve kırmızı renkleri kullanmaktadır.

En önemli eserleri Dev Andre (Andre The Giant), Obey ve Barack Obama’nın posterleridir. En ikonik çalışması 1989 ‘daki 70’lerin ünlü Meksikalı güreşçisi Dev Andre’nin portresini stencil şablon olarak çıkartır ve İngilizce “itaat et” anlamına gelen “obey” sözcüğüyle birleştirerek kendince bir motto oluşturmayı hedeflemiştir. Amacı tüm şehre, hatta dünyaya bu çalışmayı yaymak çoğaltmaktır. Dünya çapında ses getiren bir sokak sanatı projesine dönüşen Obey dünyada büyük ses getirmiştir.

OBEY kampanyası fenomenolojide bir deneydi: deneyim ve bilinç çalışması. Kentsel kamusal alanlara genellikle reklamların egemen olması nedeniyle, sanatçı, ürünün veya güdünün açık olmadığı görsel medya yükleyerek merak uyandırmayı hedeflemiştir. (“Obey Giant”, t.y)



Şekil 27: Shepard Fairey “Obey The Giant”Çalışması (“The Giant”, t.y)

#### 4.2.8 Jef Aerosol

Gerçek adı Jean François Perroy olan, Jef Aerosol sokak sanatının ana savunucularından olan dünyaca ünlü bir stencil sanatçısıdır. 1957’de Fransa’da doğmuştur. İlk stencil çalışmasını 1982 de Fransa’da uygulamıştır. Jef Aerosol, daha çok büyük boy portre çalışmalarıyla sokaklarda şaşırtıcı etkiler bırakmış ve Blek Le Rat, Miss Tic ve Speedy Graphito gibi diğer Fransız sanatçılar ile yeni bir kamu sanatı kavramının tanımlanmasına yardımcı olmuştur. (Harrington, 2009) Jef Aerosol; Elvis Presly, Gandhi, Lennon gibi tanınmış birçok ünlü ikonlarını resimlemiştir. Bunların yanı sıra sokakta yaşayan, çalışan insanlar, dilenciler, çocuklar gibi isimsiz yüzleride çalışmalarına konu etmiştir. Jef Aérosol çizimlerini ikinci imzası ve markası niteliğindeki meşhur gizemli kırmızı ok işaretiyle sonlandırır.



Şekil 28: Jef Aerosol “This World Is Your World”, Bordeaux, France (“ Keep A Breast” 2013)



Şekil 29: Jef Aerosol Stencil Örneği (“Oturan Çocuk”, t.y)

#### 4.2.9 Escif

Escif, İspanyol bir graffiti, stencil, mural sokak sanatçısıdır ve eserlerine Valensiya, İspanya sokaklarında, aynı zamanda Kanada, İtalya, Fransa, Polonya ve daha pek çok ülkede rastlamak mümkündür. Genellikle çalışmalarında basit, minimal imgeler kullanarak insanları düşündürücü sahnelere imza atmaktadır. Bakıldığında sade ve basit gibi görülen çalışmaları, izleyiciyisine ilham verici nitelik taşımaktadır.

Escif verdiği bir röportajda çalışmalarını yaparken kullandığı üslubu şu şekilde açıklamıştır: “Bazen ayırmak kolay olmasa da, çalışmamı sadece şekillere değil, kavramlara da odaklamaya çalışıyorum. Tarzımı kendi fikirlerimin sonuçları gibi bulmaya çalışıyorum. Resmi, insanlarla paylaşılabilir bir yansıtma alıştırması olarak anlıyorum. Dekoratif tablolar aramıyorum, izleyicilerin aklını uyandırmaya çalışıyorum.” (Aneta, 2016).

Escif çalışmalarını gerilla tekniği olarak değil daha çok eylemsel bir sokak sanatı olarak sürdürmektedir. İzleyiciye doğrudan bir mesaj iletmek, ve aynı zamanda

onları şaşırtarak düşündürmeye sevketmek için minimal sade kendine has bir sembolji geliştirmiştir.

Ona göre sokak sokak sanatını galerilere taşımak, sokak sanatının ruhunu öldürmekle eşdeğer. İzleyicinin spontane şekilde sokak sanatıyla karşılaşmanın, izleyicide uyandıracığı etkinin çok daha anlamlı ve sokak sanatının amacına çok daha fazla hizmet edeceğini düşünmektedir.



Şekil 30: Escif Stencil Örneği, İspanya, Valecia( “Escif”,2012)

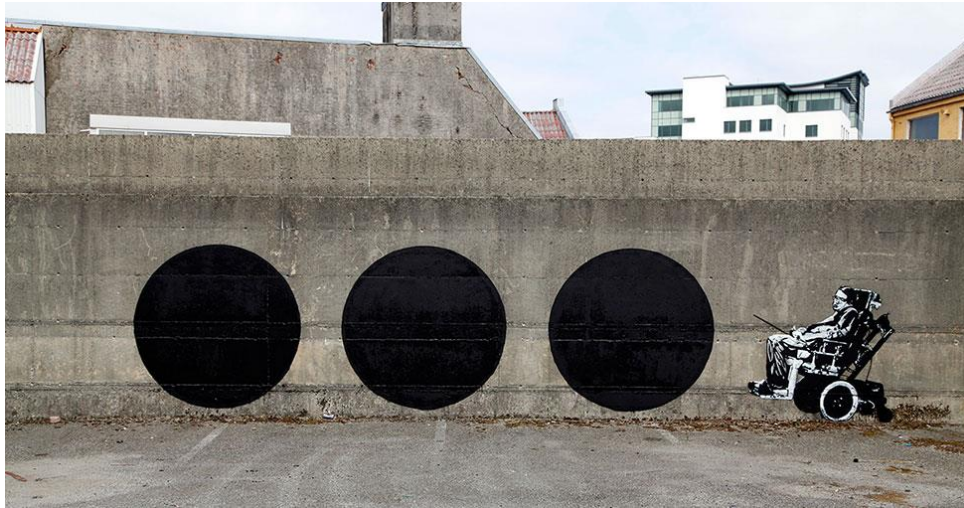
#### 4.2.10 Dot Dot Dot

Dot Dot Dot gerçek adı bilinmemekle beraber Norveç, Oslo doğumlu graffiti ve stencil sanatçısıdır. O da Banksy ve diğer bir çok sokak sanatçısı gibi gerçek kimliğini gizlemektedir. Kariyerine 1997’de graffiti ile başlayıp, 2007 yılından sonra daha çok stencil çalışmaya odaklanmış, Norveç’in önde gelen en önemli sokak sanatçılarından biri olmuştur.

Dot'un eserlerinde modern sokak sanatı estetiği ile pop sanatının referanslarını gözlemlemek mümkündür. Çalışmalarında hicivli bakış açısı yanı sıra eğlenceli, kültürel konularla izleyicisine güçlü fikirler ve düşünceler uyandırmayı hedeflemiştir. Sanatsal çalışmaları beraberinde çevre duyarlılığı ve politik meseleleride çalışmalarına konu eden sanatçı Brooklyn'de katıldığı bir sanat projesinde nükleere dikkat çekici çalışmalarda bulunmuştur.



Şekil 31: Dot Dot Dot Stencil Örneği ("Dot Stencil" , t.y.)



Şekil 32: Dot Dot Dot Stencil ("Hawking" t.y)

### **4.3 Türkiye’de Stencil Hareketinin Gelişimi**

Stencil hareketi sokak sanatını kolay ve hızlı bir şekilde üretilmesi ve çoğaltılması ihtiyacından doğmuştur. Kolay ve hızlı uygulanabilir olma özelliği dolayısıyla 90’ların sonunda kişisel propaganda aracına dönüşmüştür. Stencilin kısa sürede büyük anlatım imkânı sunması yönüyle sokak aktivistlerinin tercih sebebi olmuştur. Türkiye’de stencil hareketi ne yazık ki diğer Batı ülkeleri kadar gelişmiş değildir. Daha çok illegal pazarlama ve propaganda arasında kalmış durumdadır. Siyasal parti propagandaları ve kişisel kritik anlayışların ele alındığı stencil örnekleri görmemiz mümkündür. Propoganda yapmak için sokakları kullanmak kaçınılmazdır çünkü sokaklar varolan en önemli iletişim araçlarından biridir.

Türkiye’de daha çok İstanbul Beyoğlu, Sirkeci, Tarlabası ve Haydarpaşa garında stencil örneklerine yaygın olarak rastlanmaktadır. Ülkemizdeki örnekleri daha çok espirili hicivsel anlatım barındırmaktadır. Stencil ile uğraşan sanatçıların büyük çoğunluğu dünyadaki örnekleri gibi gerçek kimliklerini gizleme gereksimi duymaktadırlar.

“Graffiti sanatçıları gibi stencilcilerde objektifiin önüne çıkmayı, kimliklerini açıklamayı pek sevmiyor. İddalı işleriyle bilinmek isteseler de, gizemli kalmak onlar için çok önemli. Tren istasyonu, trafo gibi tehlikeli yerlerde çalışmak prestijlerini artırıyor. Duvarları taval gibi görüyor ve sokak sanatının tüm kollarıyla bir bütün ve evrensel olduğuna inanıyorlar”(Kaymak, 2007).

### **4.4 Türkiye’deki Stencil Aktivistleri**

Türkiye’de stencilin gelişimi dünyada olduğu gibi sokak sanatı ve graffiti sanatının gelişmesiyle paralellik göstermektedir. Dünyada sokak sanatının ve grafitinin gelişmesi hip hop kültüründen bağımsız düşünülmemektedir. Graffiti sanatı Türkiye’de 1990 larda baş göstermiş olup 2000’li yıllarda yükselişe geçmiştir. Stencil graffiti bir vandalizm ve siyasal bir propaganda özelliği taşıması nedeniyle gençlerin bu alanda ilerlemeleri yönünde toplum baskıları bu tür sanat hareketlerinin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Buna paralel olarak modern stencil hareketini gelişimi de dünyadaki hızlı ilerleyişinden oldukça gerilerde seyretmektedir. Türkiye’deki stencil aktivistlerinin çoğu graffiti kökenlidirler. Çalışmanın bundan

sonraki kısmında Türkiye'deki stencil aktivistlerini ve çalışmalarını teker teker ele alınacaktır.

#### **4.4.1 Nalan Yırtmaç (Oy Dağlar)**

1969 doğumlu Nalan Yırtmaç, Mimar Sinan Üniversitesi resim bölümü mezunudur. Yırtmaç, İstanbul'da yaşayan, daha çok stencil çalışmaları Fındıklı, Elmadağ ve Taksim, Tarlabaşı gibi semtlerde karşımıza çıkan tanınmış bir sokak sanatçısıdır. Yırtmaç'ın çalışmalarında tekrar eden belirgin karakteristik imgeler söz konusu olmasa da kendine has geliştirdiği tarzıyla çalışmaları kolaylıkla tanımak mümkündür.

Popüler kültürün, kent hayatının ve tüketim kültürünün yansımaları çalışmalarının ana temalarını oluşturmaktadır. Stencil çalışmalarını başta tuval üzerinde bir anlatım sergilerken sonrasında bunu sokaklara taşımıştır. Çalışmalarındaki eleştirel ve hicivsel vurgularla toplumun alt ve üst kültür arasındaki çatışmanın yansımalarına ışık tutmaktadır.

“Sanat pratiğinde gündelik olan ile sokak dilini, siyasi ve sosyal duyarlılıklarıyla birleştiren Nalan Yırtmaç, “İşçiler” adlı çalışmasında, son dönemde Türkiye'nin gündeminden düşmeyen işçi ölümleri konusunu ele almıştır. Bazen kaderle özdeşleştirilen, kaçınılmaz bir sonmuşçasına dayatılan, çoğu zaman sıradan bir zayıfa indirgenen işçi ölümleri, ilk kez 2008 yılında Tuzla Tersanelerinde arda ardına yaşanan “iş kazaları”nda hayatını yitiren işçilerle gündeme gelmiş, Nalan Yırtmaç bu dönemde hem Tuzla tersanesi ölümleriyle, hem de Almanya'daki Türk işçilerle ilgili bir seri şablon üretmiştir” (Erbaş, 2016)

Nalan Yırtmaç çalışmalarında toplumsal problemleri konu edinerek sokak sanatının çekici ve yüzleştirici gerçekliğini yansıtmayı başaran önemli bir sokak sanatçısıdır. Öldürülen gazeteciler, göçmen işçiler, sulu kule portrelerinde kentsel dönüşüm projeleri sonucunda yıkılan binalar sonucu çocukların yaşadıkları dramlar gibi toplumun kanayan yaralarını kendine has geliştirdiği anlatım üslubuyla toplumun gerçeklerle yüzleşmesinde sanatını kullanarak aracılık etmektedir.



Şekil 33: Nalan Yırtmaç Stencil Örneği ( İşçiler, t.y)

#### 4.4.2 No More Lies

No More Lies (Artık Yalan Yok) ODTÜ mühendislik bölümünü bitirmiş, özel bir şirkette gündüzleri satış yöneticiliği yapıp geceleri sokaklarda duvarlara hayvan figürleri çalışmaktadır. Gerçek kimliğini gizleyen ve stencil tekniğini kullanarak sokaklara izler bırakması yönüyle kendisine yerli Banksy de denilmektedir. No More Lies'in genellikle nesli tükenmekte olan hayvan figürleri çalıştığı gözlemlenmektedir; zebra, gergedanlar, kutup ayıları, penguenler, bukalemunlar, tilkiler... Amacının insanların duvarlara baktığında önce şaşırıp, bu resmin neden buraya çizildiğini merak edip, nesli tükenmekte olan türlere karşı farkındalık yaratmak olduğunu dile getirmiştir.

Verdiği bir röportajda stencil çalışırken ve ya sonrasında polis müdahalesiyle karşılaşmama nedenlerini şöyle ifade ediyor; “Eğer siyasi değilseniz, bir mesaj vermiyorsanız veya kimseye hakaret etmiyorsanız bir sorun olmuyor. Aslında bu duvarları belediye çalışanları da boyayabilir ama resimlerin yanında herhangi bir yazı olmadığından ‘Güzel, hayvan yapılmış’ deyip geçiyorlar. Polis de bir zararı olmadığını düşünüyor.”(Bilgehan, 2014)





Şekil 34: No More Lies Stencil Çalışması (“Kutup Ayısı”,t.y.)

#### 4.4.3 Fly Propaganda

Fly Propaganda Mimar Sinan Üniversitesi mezunu ve çeşitli reklam ajanslarında çalışmaktadır. Sokak sanatı çalışmalarına üniversite de öğrencilik yıllarında başlamıştır ve kendi hazırladığı stikerlar kullandığı ilk propaganda aracı olmuştur. Gündüzleri reklam ajanslarında geceleri sokaklarda çalışmaktadır. 2002 yılında çıktığı bir New York seyahati sonrası oradaki sokak sanatı Fly’ı adeta büyülemiş ve yeni yapacak olduğu işler için önemli ilhamlar almıştır. Türkiye’ye döner dönmez Kadıköy Tünel hattında ilk işlerini yapmaya başlamıştır. Fly’ın çalışmalarında gördüğümüz sinek figürü de ilk burada doğmuştur. Sinek Fly’ın tabiriyle onun sokak kahramanıdır. Bundan sonraki hemen hemen bütün çalışmalarında sinek stencillerini

görmek kaçınılmaz olmuştur. Daha çok Taksim, Beyoğlu, Cihangir, Beyoğlu, Tünel, Karaköy gibi semtlerde sokak duvarlarında, banka ve atmlerde, reklam panolarında Fly’ın propaganda aracı olan karasinek stencilleriyle karşılaşmak mümkün.



Şekil 35: Fly Propaganda ATM Üzerine Stencil Çalışması (“Sinek”t.y)

Fly için sinek dünyanın en anarşist yaratığı, belki basit, sıradan ve sinir bozucu fakat zihninde oluşan propaganda kavramıyla eşleşen vandal görüntü Sinek’e aitti. Düşüncelerini anlatabilmenin en basit ve en etkili yoluydu onun için. Verdiği bir röportajda; “Sokakta Sinekle beraber geziyordum. Sokaktan köküne kadar beslenen, durumları, olayları, kendimce işaretleyen bir şehir efsanesi(küçük ama mide bulandırıcı) çıkarmıştım.” Yaratığı kahramanın amacına en iyi şekilde hizmet ettiğini ifade etmiştir (Cumhuriyet dergi, 2008).

Fly’ın çalıştığı konular arasında, politika, siyasi gündemdeki olaylar, kontrolsüz tüketim gibi gündelik hayata, insana ve sokağa dair meseleler yer almaktadır. Fly çağdaşlarının aksine çalışmalarını yalnızca sokaklarda sergilemektedir. Onun galerisi sokaklardır. Fly’ a göre sokak sanatının galerilerde sergilenmesi sokak sanatının ruhuna ters düşmektedir. Galerilerde üretilen stencil çalışmaları sadece bir teknik ve

fikir ürününü yansıtmaktadır. Yoksa Fly’ a göre; “Sabah 10 ‘da açılıp akşam 7’ de kapanan bir sokak sanatı olmaz.” (Güneş, 2009, s.90)

#### 4.4.4 Böcek

Uzun süre graffiti ile uğraşan Böcek, stencilin illegal ve protest tavrının yarattığı heyecan ile birlikte dünyada ve Türkiye’de Banksy’nin çalışmalarının oldukça popüler hale gelmesiyle de artık stencil’e ilgi duyup, onunla ilgili çizimler yapmaya başlamıştır. Birkaç stencil denemesinden sonra stencil ile dönüşü olmayan bir yola girmiştir.

Böcek için Türkiye’deki sokak sanatının gidişatı değişmektedir. Başlarda sokak sanatçıları için isimlerini duyurma kaygısı ön planda iken, artık bu kaygı yerini stencil de protest mesajlar iletmeye, graffiti de yeni özgün stiller oluşturabilme kaygısına dönüşmektedir.



Şekil 36: Böcek Stencil Örneği (“Böcek”t.y)

Stencil çalışmalarının uygulanacağı mekânı seçerken çok dikkatli olunması gerektiğine vurgu yapan Böcek, uygulanmak istenilen stencilin konusu ile ona hayat verecek olan sokağın, duvarın bütüneşebileceği mekân yakalandığı zaman o işin

gerçek başarıyı getireceğini düşünmektedir. Sokak sanatının geneli itibari ile galerilerde sergilenmesine soğuk bakmasa da stencilin öz ruhunu yansıtabilmesi için sokaklarda kalmasının en iyisi olduğu düşüncesine inanmaktadır.(Güneş,2009, s.61)



Şekil 37: Böcek Stencil Örneği (“Uçak”t.y)

#### 4.4.5 Ari Alpert

Ari Alpert 1975 New York doğumlu, sokak sanatına olan ilgisi daha küçük yaşlarda yaşadığı New York ve Londra’da etrafını saran graffiti çalışmalarıyla karşılaşmasıyla başlamıştır. 90’ların başında graffitiye olan ilgisi yüzünden kaykaycılığa merak salmıştır. Üniversitede güzel sanatlar eğitimi almak için Boston’da Museum School of Fine Arts’a girmiştir. Güzel Sanatlar okuması Ari için sokaklara dökülmek için ona hazır tüm teknik imkânları sunmuştur. Okul yıllarında ahşap, linol, gravür gibi baskı tekniklerine hakim olması Ari’nin stencil çalışmasına olanak sağlamıştır.

Ari New York’da sokaklara “OSMAN” adlı stikerlar yapıştırarak kendi sokak sanatının ilk örneklerini vermeye başlamıştır. 2000’li yıllarda Türkiye’ye döndükten sonra sokaklarda hiç stencil örneğinin bulunmaması Ari’yi şimdiye kadar çok da deneyimli olmadığı stencil çalışmaya teşvik etmiştir. Bu alanda çalışabileceği İstanbul’un Cihangir, Taksim gibi semtlerinde hayranı olduğu Shepard Fairy’nin “Obey” stencil çalışmasının örneklerini uygulamaya başlamıştır. Bir süre sonra kendinden bir şeyler eklemesi gerektiğini düşünerek “Obey The Giant” stencilin

üzerine bıyık ve altına Osman yazarak yerli bir karakter oluşturmuştur. Shepard Fairy'nin "Obey" stencilini oluştururken amaçladığı gibi Obey'in anonimleşerek, herkesin istediği gibi kullanabileceği ve mümkün olduğunca fazla kişiye ulaşabilecek bir sokak hareketini oluşturmaktı, Ari de "Osman" karakteriyle zincire yeni bir halka kazandırmıştır.



Şekil 38: Ari Alpet'in "Osman" Karakteri ve Shepard Fairy'nin Ünlü Rus Güreşçi Andre Giant'ı Tasvir Ettiği Görseller ("Osman Production",t.y)

Ari Alpert'de Osman'ı oluştururken bu görselin doğuyla batıyı birbirine bağlayacak şekilde yeniden karakterize edilmesini hedeflemiştir. Ar'ye göre; "Aslında herkes Osman'dır ve herkes Osman olabilir; herkes bir Osmanlık yapabilir zira hepimizin içinde bir Osman vardır!"("AriAlpert",t.y.)

#### 4.4.6 Ed (Ses Ver)



Şekil 39: Ed Stencil Çalışması Örneği (“Ses Ver” t.y)

“Ses ver” Ed’in sağ ve sola bakan iki megafon imajından oluşan kavramsal anlatımı ile vurucu bir etki yaratan, sokağın, insanın, doğanın isyanın sesi olmuştur. Her çağın dili aynıdır, sadece zamanla ifade biçimleri değişmektedir. Edward Munch’un “Çığlık” adlı resmi de 19. yüzyılın modern insanının kaygıları, korkuları, krizleri ve çaresizliğinin bir yansıması olarak kabul edilir. Günümüz post-modern çağında Ed’in bu çalışması da gösteriştense uzak alalade gibi görülen ama aynı zamanda etkisi yerle bir edecek kadar sağlam olan bu hareketiyle kitlelere en büyük cesareti vermektedir tıpkı Munch’ın eserinde olduğu gibi...

Karşılıklı iki megafonla atılan slogan da Ed’in çığlığıdır, kendini duyurmak isteyip duyuramayanların; bilmek, bilinmek isteyenlerin; kent meydanına çıkıp nutuk atarak sesini duyuramayanların kendilerini ifade edebilecekleri sanatın sokağa çıkartılması gerektiğinin en güzel örneğidir bu çalışma. Balcı’nın yorumuna göre; “Sokak sesi olanın sesini duyurması için her zaman olanak, tanımaktadır. Yoldan geçenlerin karşısına aniden çıkan bu sesi duyması ya da görmesi ise aslında megafon etkisinden başka bir şey değildir.”(aktaran Güneş, 2009 s.163).

#### 4.5 Sokak Sanatı ve Kamusal Mekânlarda Stencil Haraketleri

Sanat gündelik hayat rutini içerisinde bir eylem olarak her dönem varolmuştur. İlk dönemlerde bile insanoğlunun dünyaya kendinden birşeyler bırakma, dünyaya hükmetme arzusuna aracılık eden sanat; kendini ifade etmek isteyen, olan bitene duyarsız kalmayıp eleştirel yaklaşımlarla farkındalık oluşturmayı hedefleyenlere bir iletişim aracı olma görevini her zaman başarıyla yerini getirmiştir. Mağara duvarlarına yapılan ilk çizimler o dönem insanın duygularını, inançlarını, savaşlarını konu almış, tıpkı bu gün de olduğu gibi duvarlar sanatın kamusal olarak icra edilebildiği ilk mekânlar olarak tarihe geçmiştir. Erdoğan (2009) günümüzde varolan sanat kavramını şöyle ifade eder;

“Sanat kavramı; bireyden çıkıp dışarıya yayılan bir yol izleyen başlı başına bir ifade biçimi olduğundan; kamusal olması ve toplumla paylaşılması olağandır. Kişinin veya kişilerin kendisini ifade etmek amacı ile başlayan, sanatın formlarından birini araç olarak kullanan ve sonucunda toplumsal bir paylaşımına açık olan çalışmalar, bugün sanat olarak tanımlanabilmektedir.” (s.22).

Günümüzde sokaklar kamuya açık sanatın üretilebildiği ve sergilenilebildiği mekanlar olması özelliğiyle oldukça büyük önem arz etmektedir. Bireysel olarak yaşanan mekândan ayrıldıktan sonra karşımıza çıkan ilk platform olan sokaklar; kentlerin dinamik yapısını oluşturarak, insanların sosyo-kültürel yönden etkileşime girebilecekleri bir zemin özelliği taşımaktadır. Sokakların kamusal alandan ayrı düşünülmediği noktasında bireyler kendilerini kamusal mekânlarda kimi zaman çizerek, boyayarak, çeşitli enstelasyonlar ve performanslar sergileyerek ifade etme arayışına girmişlerdir. İşte burada sokak sanatı kavramı karşımıza çıkmıştır. Sokak sanatı kavramına çalışmanın ileriki aşamalarında daha detaylıca ele alınacaktır.

Sokak sanatının uygulama alanı olarak kamusal mekânlar, sosyal bir eylem platformu olarak kabul edilmektedir. Sanatın kamusal alanda kasıtlı yapılandırılması hareketinin popülerliğinin hızla arttığını yapılan işlerin sayısındaki artıştan gözlemleyebilmekteyiz. Kamusal alan içinde var olan sanatın bireylerin yaşam şekillerini, estetik değerlerini, duyarlılık ve farkındalıklarını etkilediğini ve zaman

içerisinde değiştirdiğini sanatçılarının yapmış oldukları yeni üretim biçimlerinden anlayabilmekteyiz (Görgülü ve Toy, 2018).

Kamusal alanlardaki ifade özgürlüğünün bir yansıması olarak stencil hareketi bir başlıkdır, protest bir tavır olarak algılansa da aslında kamusal mekânların yeniden tasarlanması ve farklı dokular kazandırılması noktasında kent sokaklarını yenileyici bir hareket olarak da önemli bir göreve sahiptir. Sokağın motivasyonunu, dinamizmini canlı tutatan bu hareket çoğu zaman illegal olarak yürütölmekte, kimilerine göre sanat, kimilerine göre vandalizm olarak kabul edilmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında kamusal mekanlardaki sanat hareketleri ve stencilin marjinal sokak sanatı içerisindeki illegal yapısını ve sokak sanatının vandalizmle ilişkisini irdeleyeceğiz.

#### **4.5.1 Sokak Sanatı Kavramı ve Stencil**

Sanatın tanımına dair tarihin eski dönemlerinden, antik dönemden başlayıp, ortaçağdan günümüze kadar çeşitli yaklaşımlarda bulunulmuş; Aristoteles'e göre sanat, "Doğru bir akıl yürütmeye dayanan ve insanın bir yaratış ortaya koymasını sağlayabilen yetenektir", Collingwood için ise "Sanat duyguların dışavurumudur.", Marcel Duchamp sanat kavramını, "Özel bir şekilde üretilmiş nesne" olarak tanımlamıştır (Sadık, 2018).

Sanatın açık ve esnek bir kavram olduğunu günümüze kadar yapılan sayısız sanat tanımlarından açıkça anlayabilmekteyiz. Modernizm sonrasında bir kavram, nesne veya olgunun sanat olup olmadığı ona atfedilen anlama bağlı kılınmakta, bir "şey" in sanat olarak nitelendirilmesi zaman, mekâna bağlı kültürel içeriklere ve sosyal sınırlıkların sanat kavramının şekillendirilmesinde ana unsur olduğunu görmekteyiz. Herhangi bir dönemde sanat olarak nitelendirilen bir olgu, başka bir zaman diliminde tam tersi olarak reddedilebilmektedir (Ulusoy, 2005).

Bazı yaklaşımlara göre sanat toplum için üretilmelidir, toplumların şekillendirilmesinde, yapılandırılmasında, sanatın görevinin o toplumdaki eksiklikler ve yanlışlıkları sanatsal, eleştirel ve bağımsız bir biçimle ifade edilebilmesini sağlamak olmalıdır. Bu durum kimi zaman bir sanatçının tualinde, enstrümanı veya



sahnesinde ya da kendini bağımsız ve daha büyük kitlelere ulaşabileceği sokaklarda kendini bulabilir.

Duvarlar insanlığın varoluşundan beri insanların kendilerini ifade edebileceği en ilkel mekânlar olmuşlardır. İnsanoğlu duygularını düşüncelerini, inançlarını, gündelik aktivitelerini mağara duvarlarına resmetmiş, böylece varlığını ölümsüz kılmayı amaçlamıştır. Duvarlar tıpkı bu gün de olduğu gibi bulunduğu toplumun en önemli iletişim araçlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Sanatın duvarlarda, sokaklarda üstlendiği bu misyon sonrasında 80 ‘li yıllarda sokak sanatı kavramını karşımıza çıkarmıştır. Sokak sanatı geleneksel sanat mekânlarını reddederek, sanatın toplumun üst tabakasının tekelinden bağımsız üretilebildiği ve otoritelerin sanat hareketleri üzerindeki egemenliğine bir tepki biçimi olarak geliştirilmiş olup sanatın anonimleşmesinin önündeki engelleri kaldırmayı hedeflemiştir.

Sokak sanatının genel bir tanımı olmamakla birlikte, sokak sanatı denilince insanların aklına ilk olarak graffiti gelmektedir. Graffitinin sokaklarda en çok karşılaşılan sokak sanatı türü olmasına karşılık, sokak sanatı sokaklarda yürütülen her türlü sanat faaliyetlerini kapsamaktadır. Wigan’e (2012) göre;

“Sokak Sanatı, kentsel çevrenin dokusuna sızarak sokakları birer galeriye dönüştüren küresel bir olgudur. Bu etkinlik enstalasyon, toplumsal ve politik yorum, sembolik ikonografi, grafik logo ve illüstrasyonu bir araya getirir” (s.226).

Sokak sanatının diğer sanat dallarından farklı olarak en önemli özelliği sanatçı ve izleyici ile arasınada üçüncü bir kişi veya kuruma ihtiyaç duymadan, direk, dolaysız olarak etkileşim yaşanabilmesine imkân sağlamasıdır. Herhangi bir müze, galeri, kürator veya medya aracı olmaksızın sanatçı üretiminde hiçbir sınırlama olmadan özgürce kendini ifade edebilme olanağına sahip olduğu tek mekân sokaklardır (Seçkin,2016). Birçok sokak sanatçısı ülke sınırlarına açılarak o toplumun yaşadığı sosyo –ekonomik ve politik meselelere karşı sanatın evrensel ifade edici dilini kullanarak oradaki insanların sesi olmayı hedeflemektedir. Bunun birçok ülkede yasak olmasına karşılık sokak hareketleri illegal olarak yürütülmektedir. Çimen (2015) konu şöyle tanımlar; “Sokak sanatı çoğunlukla eleştirel bir formla tasarlanmaktadır. Bu eleştiri çoğu zaman toplumsal tepkisizliği kırmak, farkındalık

yaratmak, sosyal ve toplumsal bozukluklara karşısında tavır almak ve tepki göstermek şeklindedir. Sokağın bir açık hava sergisi olarak anılması fikri yaratıcı bir aklın ürünüdür”( s.49).

Sokak sanatının tarihini ve ortaya çıkma nedenlerini araştırdığımızda altında sosyal problemlerin yattığını görmekteyiz. 1960’larda ortaya çıkan hip-hop kültürü ve paralelinde gelişen graffiti; Amerikalı siyahilerin yaşadıkları ırk ayrımcılığı ve dışlanmışlığa protest bir tepki olarak geliştirdikleri, benliklerini ve kimliklerini kanıtma ve ifade etme gereksinimleri sonucu ortaya çıkmış bir harekettir. Sokak sanatının içinde var olan protest ve muhalif tavrın temelleri buradan gelmektedir.70’lerde gençlerin topluma mesaj verebildikleri, sistemi ve siyasi otoriteyi eleştirebildikleri bir platform olarak sokakları kullanmaları ve bunu duvarlara uyguladıkları çeşitli politik yazı ve sloganlarla sağlamaları, sokak sanatı hareketinin temellerini oluşturmuştur. 80’li yıllara gelindiğinde sokak sanatının popülaritesi iyice artmış, protest tavrından uzaklaşıp yeni anlatım teknikleri geliştirilmiştir. Graffiti ile birlikte yeni bir teknik olarak şablonun kullanılması sonucu stencil hareketi ortaya çıkmıştır.

80’li yıllardan sonra ivme kazanarak gelişimini sürdüren sokak sanatı ve stencil hareketi bilinirliği ve üretimini artırmış, akabinde sokaklarda yeni sanat hareketleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Graffiti ve stencil hareketi haricinde üretilen diğer sokak sanatı türlerinden bir kaç örnek vermek gerekirse;

Tagler; sokak sanatçılarının isimlerini duyurmak için mahlaslarını marker kalemlerle yazdığı yazılar, pieceler; duvar yazıları içerisindeki harf veya çizikler.



Şekil 40: Melbourne’de Garaj Kapağı Üzerine Tag Örneği (“Tag”t.y)

Etiket(sticker); yapıştırılabilir kağıt zemin üzerine grafiksel yazı ve desenlerin uygulanması, posterler; kağıt zemin üzerine çizilen resimlerin tutkal gibi yapıştırıcı maddelerle duvarlara yapıştırılması.



Şekil 41: Fransız Sokak Sanatçısı Clet Abraham’ın Levha Üzeri Etiket Çalışması(“Levha Etiket”t.y)

Light graffiti; genellikle lazer veya led ışık kaynağını kullanarak duvarlara sanki graffiti yapıyormuş gibi kalıcı olmayan çizimler yapma gösterisi.

Poster Sanatı: Kâğıt üzerine önceden hazırlanan bir görselin tutkal gibi yapıştırıcı malzemeler kullanılarak duvarlara yapıştırılmasıdır.



Şekil 41: Shepard Fairey'nin "Obey Giant" Karakterinin Poster Çalışması ("Obey Poster" t.y)

Mural art; duvarlara, bina cephelerine yapılan farklı tekniklerin bir arada kullanıldığı, izleyiciye görsel iletiler sunan, büyük boyutlarda yapılan duvar resimleri.

Sokak enstelasyonları; yerleştirme sanatı olarakta anılan, farklı malzemeler kullanılabileceği gibi resim, video, heykel ve ışık vs. gibi sanatsal öğeleri kullanarak insanları şaşırtmak veya düşündürmek veya herhangi bir konuya dikkat çekmek amaçlı uygulanan tüm performanslar.

Günümüzde sokak sanatı organik mekanından çıkarak artık galeri ve müzelerde sergilenmekte hatta müzayedelerde satışa sunulmaktadır. Bazı sokak sanatçılarına göre, eleştiri hakları saklı tutulduğu müddetçe, çalışmalarını galerilerde sergilemenin

isimlerini duyurabilmelerine olanak sağlayacağını ve sokak sanatının popülerliğini arttıracığını düşünmektedirler. Bazılarına göre ise; sokak sanatının amacından sapacağını, galerilerde ve müzayedelerde ticari bir faaliyete dönmesinin sokak sanatının ruhuna yapılacak bir ihanet olarak görmektedirler. Sokak sanatının galerilere taşınmasındaki en önemli örnek, stencil denilince akla ilk gelen isim olan Banksy'dir. Banksy'nin çalışmaları bu gün duvarlardan çalınarak milyonlarca dolara satılmaktadır. Müzelerin ve galerilerin biricik sanat mekanı olmadığı anlayışını savunan Banksy için bu durum oldukça ironiktir.

Sokak sanatı teknik olarak galerilerde, müzelerde uygulanmaya ve sergilenmeye müsait olsa bile organik mekanında yaşattığı yakalanma korkusu ve adrenalin duygusunu herhangi bir galeride yakalamak imkansızdır. Özünde var olan illegal olma yapısını kaybettiğinde ortaya çıkacak olan yeni eserlerin aynı deprem etkisi yaratmayacağı şüphesizdir.

#### **4.5.2 Kamusal Mekânlardaki Sanat Hareketleri**

Kamusal mekânlar; bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri, toplumun sanat, estetik, siyaset ve sosyolojik profilini yansıtan insanların bir araya gelerek özgürce düşüncelerini yansıtabileceği ortak veya farklı konular üzerinde sentezlemeler yapabileceği alanlardır. Bu alanlar, dernekler, lokaller, caddeler, sokaklar, parklar ve meydanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Görgülü (2017) konu hakkındaki görüşünü şöyle ifade eder;

“Kamusal alan ile insanlar arasında kopmayan ve etkin bir bağ bulunmaktadır. Sanat yapıtlarını insanların yaşadığı alanlara ve görebilecekleri mekânlara yerleştirmek, bireylerin sanata olan ulaşılabilirliğini arttırmaktadır. Sanat eseri ister geçici olsun ister kalıcı, toplumda yaşayan bireyin ulaşabileceği ve her açıdan yararlanabileceği bir etkiye sahip olmaktadır” (s.181).

Kamusal sanat; galeri ve müze sanatına tepki olarak bireylerin özgürce kendini ifade edebileceği, toplumun her kesminden insanın kolay ulaşabileceği mekânlarda yürütülen her türlü sanat faaliyetlerini kapsamaktadır. Kamuya açık alanlarda yürütülen bu hareketlerin başında şüphesiz sokak sanatı gelmektedir. Kent sokakları

kamusal alanının bir parçasıdır ve sokaklarda sergilenen her türlü sanat aktivitesi kamuya aittir.

Bireyler; siyasal, ekonomik ve dünyevi görüşlerini toplumun diğer fertlerine empoze etmek için çeşitli demokratik eylemler gerçekleştirirler. Bu eylemler, kamusal alanlar olan sokakları ve kent meydanlarını hiciv içeren sanatsal öğelerle süsleme şeklinde gerçekleşir. Sokaklarda iktidar yanlıları ile iktidar karşıtlarının bir savaşı söz konusudur. İktidarı eleştiren çeşitli sanatsal eylemlerin, toplumun tüm bireyelerine ulaşma noktasında sokakta başlaması etkin bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kamusal mekânın bir parçası sokak; kent için önemli temsil iletişim, sergileme ve başlı başına bir performans alanıdır. Konuttan çıktığı andan itibaren özel alandan ayrılan birey kentle olan iletişimini sokakta toplumsallaşarak elde eder.”(Erdoğan,2009,s.23) Artık günümüzde sanat olgusunun keskin sınırlarının ortadan kalkmasıyla birlikte farklı sanat dalları arasında kullanılan malzeme, teknik süreç, uygulama ve sergileme mekânları yönünden disiplinler arası vermek geçişler yaşanmaktadır. Kamusal sanat da diğer sanat disiplinleri ile etkileşim içindedir, örneklemek gerekirse; kavramsal sanat (conceptual art), toplumsal sanat (community art), katılımcı sanat (participatory art), güncel sanat (contemporary art), yere özgü sanat (site-specific art), arazi sanatı (land art), çevre sanatı (environmental art), kent sanatı (urban art), sokak sanatı (street art), grafiti, duvar boyama (mural), olay sanatı (happening) gibi sıralanabilmektedirler (Çağlın, 2010).

#### **4.6 Sanat Siyaset ve Stencil İlişkisi**

Sanat insanın varolduğu her dönemde farklı biçimlerde de olsa her zaman sanatçının kullandığı bir ifade aracı olmuştur. Sanat kavramı ve siyaset ilişkisi bakıldığında tarihin bütün dönemlerinde birbirleriyle etkileşim içinde varlığını sürdürmüştür. Sanatın desteklendiği ilkel toplum devletlerinde bile sanatın otoriteye itaat etmesi beklentisi hep var olmuş. Sanatı himaye etme amacı güderek, sanatın toplumlar üzerindeki şekillendirici, birleştirici gücünden yararlanmak istemişlerdir.

Sanatın siyaset ile ilişkisi akıllara ilk sanatçının mevcut otorite ve iktidara karşı geliştirdiği protest tavrı getirirse de aslında sanatın siyasetle olan etkileşimleri Ortaçağ Avrupasında karşımıza çıkmaktadır. Sanatın kilise ve krallıkların himayesinde üretilen, dine ve otoriteye bağlılığa hizmet eden bir misyon üstlendiğini görmekteyiz.

Çalışmalarıyla sanat tarihinin en önemli isimleri arasında yer alan Da Vinci, Michelangelo, Raphael, Holbein, edebiyatta Shakespeare, müzikte Mozart, Bach gibi bir çok isim, doğrudan otoriteye bağlı olarak saray için dönemin siyasi yönetiminde ağırlığı olan soylu ailelerin himayesinde çalışmışlardır (Ulusoy,2005).

18. Yüzyıl Fransız ihtilali sonrasında sanat ve siyaset ilişkisi yeni bir devinime girmiş, artık siyasi otoritelerin himayesinden çıkan sanatta, özgürleşme ve bireyselleşme hareketleri başlamıştır. Fransız İhtilali'ni hazırlayan devrimci görüşler aynı zamanda sanat ve edebiyatta kendini gösterecek olan Romantizm akımında doğmasına vesile olmuşlardır. Romantizm akımıyla birlikte sanat, kilise ve aristokrat kesimin baskıcı tavrından kurtulmuş, artık toplumu etkileyen, sanatçıların kaygı duyduğu, toplumun özgürleşme devinimini gerçekleştirmeye yönelik konular ele alınmıştır. (BOZDAĞ, t.y)

Sanatta bireyselleşme hareketlerinin görüldüğü bu dönemde otoritenin egmenliğine hizmet etmekten sıyrılan sanat, artık otoriteye karşı savaş açmıştır ve sanatta siyasi propagandacılığın arttığı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde üretilen eserlerin büyük bir kısmı politik içeriklere sahiptir. Sanatın özgürleşirken siyasallaşması sanatın üzerindeki baskı ve denetiminden sıyrılışının bir yansıması olmuştur. Üner'e (t.y) göre; "Sanat bir yandan özgürleşirken diğer yandan siyasallaşmakta; siyasete karşı bir siyaset gelişmektedir."(s.2).

Fransız ihtilali sonucu Avrupa'da ulus devletçiliğinin ortaya çıkması sanatta da etkisini göstermiş, özgürlük, eşitlik ve vatanseverlik gibi konular sıkça ele alınmıştır. Sanat ve siyaset ilişkisini, sanatın muhalif tavrını gözlemleyebildiğimiz şüphesiz herkesin zihninde ilk olarak canlanan Delacroix'e ait olan "Halka Yol Gösteren Özgürlük" adlı eserdir. Bu gün Louvre Müzesinde sergilenen bu yapıt çoğuları için Fransız İhtilali'nin bir simgesi haline gelmiş olsa da aslında 1789 Fransız İhtilali'nden 41 yıl sonra gerçekleşen 1830 yılında Paris halkının ayaklanma çıkartarak Fransız Kralı X.Charles'I devirip yerinde kuzeni Louis Philippe'in çıkmasını sağladığı Temmuz Devrimini konu almaktadır. Günümüzde devrim simgesi haline gelen bu başyapıt döneminde konu içeriğinin politik ve muhalifliğe özendirici mesajlar barındırdığı sebebiyle sergilendikten kısa bir süre sonra

kaldırılmıştır. Sanatın muhalif tavrı her dönemde olduğu gibi bu dönemde de otoritelerin sansürüne uğramıştır.



Şekil 42: Delacroix , “Halka Yol Gösteren Özgürlük” Louvre Müzesi, Paris(“Yol Gösteren Özgürlük”1830)

Gezer (2017) sanatın protesto aracı olarak kullanılması otoritelerin tahakkümlerine karşı sanatçının muhalif tavrını yeni ifade biçimiyle ortaya koymasındır. Bu durumu şöyle ifade eder; “Protesto aracı olarak üretilen sanat eserlerini en temel düzeyde var olan egemen ideolojilerin ürettiği imgeleri yeni imgelerle değiştirmeyi amaçladıkları söylenebilir. Sanatı bir imgesel mücadele alanı olarak kabul edersek propaganda amaçlı üretilen sanatsal imgelerin karşısına da bu nedenle protesto aracı olarak sanatı yerleştirebiliriz” (s.3101).

20. yüzyılın siyasi rejiminde sanat hareketlerinin siyasete bağlı güçlü etkiler yarattığı gözlemlenmiştir. Baskıcı rejimlerin oluşturduğu siyasi hareketleri (Nazizm, komünizm, faşizm v.b) amaçlarına ulaştırabilecek en uygun araçlardan birinin sanat



olacağını düşünerek, insanları bu siyasi ideallere çoktan ulaşıldığını kabullendirmek için kendilerine özgü siyasi sanat biçimleri ortaya çıkarmışlardır. Nazi sanatı, sosyalist realizm siyasal ideolajilerini toplumun bütününe dayatarak sanattaki diğer tüm akım ve yaklaşımları ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. (Kreft,2008)

Görüldüğü üzere tarihin farklı dönemlerinde sanat siyasetin içinde, siyasette bir şekilde sanatın içinde hep var olmuştur. Groys (2014) sanatın otoritelerin baskısından kurtularak özerkliğine kavuştuğu dönemlerde bile sanatçı siyasetin devrimine ihtiyaç duymuştur. Sanatçının siyaset güdümlü çalışması çalışmalarının ahlaki veya estetik açıdan iyi veya kötü olup olmadığını sorgulamayı gerektirmez.

Modern sokak sanatı ve stencil hareketinin doğasında var olan protest, muhalif tavırdan türemesi ve birer başkaldırı hareketi olarak tanımlanmaları sanat ve siyaset etkileşimini bu alanda da karşımıza çıkarmaktadır. Sokak sanatı politik duyguları ölçen, toplumun siyasi çıkarlarını savunan ve onaylanmayan mesajları üretmektedir. Siyasi olarak en iyi sokak etkileşimleri, farklı düşünceler ve farklı oluşumlar ilkesine dayanmaktadır. İnsanları bilgilendirmek, ikna etmek ve harekete geçirmek için üretilirler. Bu süreçte belirli bir mesajı iletmeye odaklanılmıştır(Philipps, 2014). Yılmaz sanat ve siyaset ilişkisini şu ifadelerle açıklamıştır;

‘Sanat ve siyaset ilişkisi’ dendiğinde, genelde sanatçıların siyaset çevresine (iktidara ve diğer siyasetçilere) bakışı anlaşılmalıdır. Oysa ilişki tek taraflı değildir. Hükümet ya da diğer siyasal partilerin de kendilerince bir sanat siyasetinden (bu konuda izledikleri yol ve yöntemlerden) söz etmek olasıdır. Hükümetler iktidarlarını sürdürürken bir vitrin olarak; muhalefet çevreleri de direnme ve mücadele etme aracı olarak kullanırlar sanatı.”(s. S288)

Sanatın siyaset içinde var olduğu iki sürecin de stencil hareketinin üzerine yansımalarını örnekler üzerinden inceleyelim.



Şekil 43: Shepard Fairey Obama İçin “UMUT”, Stencil Örneği (“Obama Stencil”,t.y.)



Şekil 44: Shepard Fairey Obama İçin “UMUT” Afiş Örneği(“Hope”,t.y.)

Antik dönemlerden günümüze kadar politik imgeler, siyasi karakterler bir şekilde sanata ve sanatçıya ilham olmuştur. Tarih sahnesindeki otoritelerin, politikacıların, devlet liderlerinin portreleri, lider kimliklerini onurlandırıcı bir hareket olarak kabul görmüş, halkın üzerindeki otoritelerini güçlendireceğine ve toplumun bakış açısını şekillendireceğine inanılmıştır. Avrupa tarihinden, Osmanlı tarihine kadar dönemin otoritelerinin portrelerinin çalışılması, siyasi güçlerinin bir simgesi niteliği görmüş günümüz modern tarihinde bile siyasi karakterlerin ikonik görüntüleri sanatın farklı disiplinleri tarafından ele alınmıştır. Buna günümüzden en iyi örnek olarak ABD'nin 44. Başkanı Barack Obama'nın Shepard Fairy tarafından hazırlanan ikonikleşmiş portresini örnek gösterebiliriz. Shepard Fairy'nin Obama'nın seçim çalışmalarına yardım etmek için bağımsız olarak ürettirdiği "UMUT" afişlerini çoğaltarak seçim propagandasına katılmıştır. Fairy'nin "OBAMA UMUT" afişlerinden sonra OBAMA ikonu birçok sanatçının ilgisini çekmiş yeni çalışmaya ilham olmuştur. Obama'nın seçimi kazanmasını, kutlayan, eleştiren, yücelten yeni yaratıcı sanat hareketleri ortaya çıkmıştır.

Sokak sanatının siyasi yansımalarının şüphesiz en güzel örneklerini Banksy'nin çalışmaları üzerinden değerlendireceğiz. Valesi'nin (2014) belirttiği gibi; "Dünyada provakatif eğlendirici ve siyaset yüklü stencil graffitileri ile kült kahraman haline gelmiş Banksy'nin çalışmaları güçlü bir yorum ve siyasi etkiye sahiptir (s.11).

Banksy'nin "Wall and Piece" kitabının da kapak resmi olan "Çiçek Fırlatan Filistinli Genç" adlı çalışması bu gün barışı simgeleyen bir ikon haline gelmiştir. Filistin Batı Şeria'da garaj kapağına uygulanan stencil çalışmasında elinde molotof kokteyli atmak üzere olan genç silahını fırlatmak üzere nişan almış pozisyonundadır. Banksy burada silah yerinde bir buket çiçek yerleştirerek savaş yerine barış tohumları serpilmesi gerektiği mesajını vermektedir.



Şekil 45: Çiçek Fırlatan Filistinli Genç-Öfke, Banksy, Batı-Şeria(“Filistinli Genç”, t.y.)



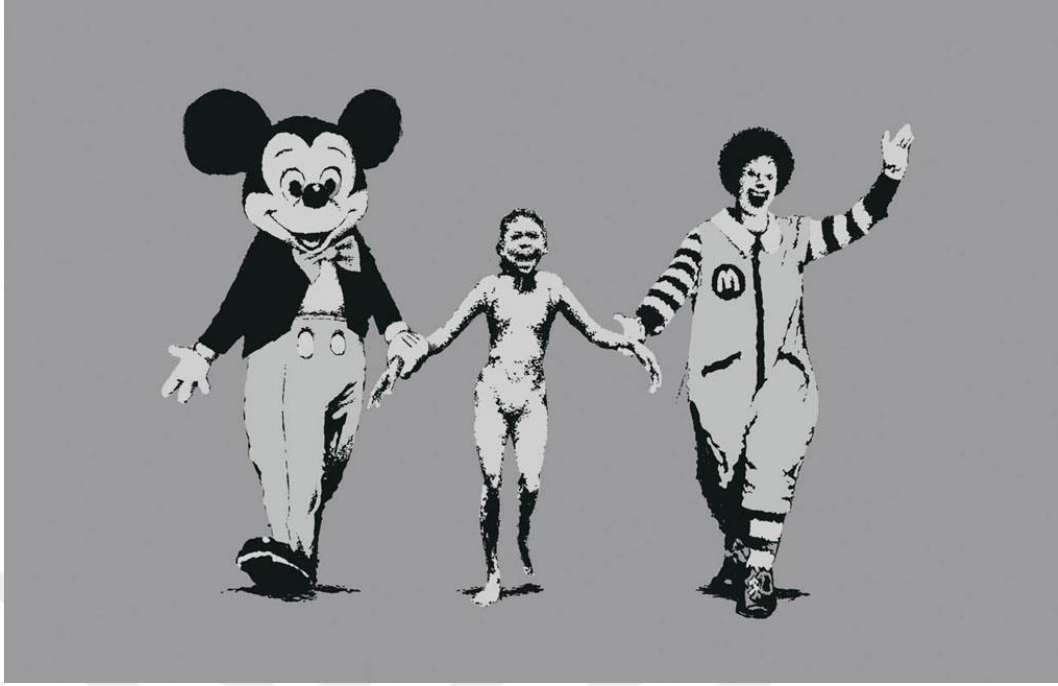
Şekil 46: Banksy, Batı-Şeria(“Eşek ve Belgeler”, 2007)

2007 yılında Banksy'nin İsrail ile Batı-Şeria bölgesi arasında kalan ayrılık duvarına uygulduğu altı stencil uygulamasından biri olan biri olan görselde, İsraili bir askerin eşeğe kimlik sorarken ki anı resmedilmiştir. Banksy burada İsrail hükümeti tarafından verilen kimlik kartlarını hicivsel yaklaşımla ele almıştır. Çalışma her ne kadar İsrail hükümetini eleştirse de Filistinliler, eşeğin Filistin'de aptallığı simge ettiği gerekçesiyle çalışmayı kaldırtmışlardır.



Şekil 47: Nic Ut, Vietnam, Savaş Fotoğrafı ( “Napalm Kızı”,1972)

Vietnam savaşının simgesi haline gelen Nic Ut tarafından 1972 yılında çekilen fotoğraf savaş fotoğrafçılığının en ikonikleşmiş karelerinden biridir.1963-1973 yılları arasında süren ABD'nin Vietnam'a attığı napalm bombalarından cırıl çıplak kaçarken fotoğraflanan ve savaşın simgesi haline gelen Kim Phuc, bu sahne ile dünyanın gözünü Vietnam savaşına çevirmiştir.



Şekil 48: Banksy Stencil Çalışması (“Napalm Girl Banksy”,2004-05)

Banksy bu çalışmasında Vietnam savaşının simgesi haline gelen “Napalm Kızı” nın ikonikleşmiş sahnesini yeniden yorumlamıştır. Napalm bomba saldırılarından dehşetle kaçan çocuk figürnü kapitalist sistemin aile dostu iki yüzü olan Mickey Mouse ve Ronald McDonald karakterleri ile yanyana getirmiştir. Kızın yüzündeki korkulu ifadeye karşılık pop kültürünün tanınmış iki karakterinin gülümseyen ifadeleri derin bir zıtlık oluşturmaktadır. Micky ve Donald kapitalist sistemin yarattığı, çocuklara türlü hikâyelerle eğlendiren hayali kahramanları kurgulayan Amerika’nın gerçek ideolojisiyle insanların yüzleşmelerini sağlamıştır.

#### **4.7 Sanat Vandalizm ve Stencil İlişkisi**

Sanatın farklı disiplinlerinin vandalizm ile ilişkisi veya sanat eserlerine uygulanan yağmalayıcı, tahrip edici uygulamalar sanat ve vandalizm karşılaştırılmasını hep diri tutmuştur. Boz ve Beyaztaş’ın (2011) tanımına göre; “Vandalizm; bilgisizlik yüzünden ya da zevk için kamu malları ya da sanat yapıtlarını büyük zararlara yol açarak yıkmak ve bu yıkımı kendi başına bir amaç durumuna getirmektir, "kırıp geçirmek" anlamında kullanılan bu kavrama yaygın biçimde Fransız Devrimi sırasında rastlanmasına karşın daha eski zamanlardan beri görüldüğü bilinmektedir” .

Stencil, graffiti gibi sokak sanatı türleri illegal ve protest tavrı ile bazı kesimlerce vandalizm olarak kabul ediliyor. Avrupa ve Amerika'daki bazı şehirlerde sokak sanatçılara yasal yerler verilerek çalışmalarını desteklenmesine rağmen Türkiye başta olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesinde illegal yürütülen bir hareket olmaya devam ediyor. Galerileri reddeden aktivistler sokakta yakalanma korkusunun verdiği hazzın sokak sanatının ruhunu oluşturduğu iddiasıyla illegal mekânları tercih ediyorlar.

Stencil ve diğer sokak sanatlarının vandalizm olarak kabul edilmesinin sebeplerini inceleyecek olursak, stencil protest tavrıyla genellikle toplumunsal sorunlara dikkat çekmek, sosyal mesajlar vermek ve farkındalık yaratmak amacıyla üretildiği için otoritelerin kaygı duyduğu bir disiplin olması ve sanatın özgür ifadeci dilinin kabullenilmek istenilmemesi sebebiyle sokak sanatı vandalist bir eylem gibi gösterilmek istenmektedir.

Sanat vandalizmi bir sanat eserine veya kamu malına kasıtlı zarar verilmediği, yıkılıp yağmalanmadığı sürece vandalist bir eylem olarak kabul edilmemelidir. Buradaki önemli nüans özel mülkiyet ve kamusal alanlara izinsiz uygulama yapıp yapılmadığıyla ilgilidir, terk edilmiş moloz bir binanın duvarına yapılan nefes kesici bir çalışma sırf protest mesajlar barındırdığı için vandalist bir eylem olarak gösterilmemelidir.

Banksy ve Shepard Fairy vandalist çalışmalarıyla ünlü sokak sanatının en önemli iki ismi, eserlerine dünyanın birçok yerinde özel veya kamusal mekânlarda rastlamak mümkündür. Onlara göre bir mülk sahibinden izin isteyerek çalışmak sokak sanatının organik yapısına ihanettir.

## BEŞİNCİ BÖLÜM

### V. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Antik dönemlerden beri duvarlar sanatın üretildiği en ilkel mekânlar olarak bilinmektedir. Sanat bir şekilde her dönem duvarlarda kendini bulmuş, 80'li yıllardan sonra hayatımıza giren sokak sanatı kavramı ile sanatın çekici ve yüzleştirici yansımalarını gözler önüne sermiş, yapısındaki muhalif tavrı nedeniyle de özellikle toplumun alt kesiminin ifade aracı olmuştur. Kendini bir yüzey üzerinde ifade etmek isteyen insanoğlunun mağara duvarlarında başlayan serüvenini bu gün post modern dönemde kent sokaklarında devam ettirmesinde stencilin rolü önemli görülmüştür.

Bu çalışma ile sanatın işlevselliğinin tarihin ilkel dönemlerinden başlayıp günümüz modern çağına kadar toplumsal, siyasal amaçlara nasıl hizmet ettiğini stencil ve diğer sokak sanatı hareketleri üzerinden örneklendirilmeye çalışılmıştır. Sanatın amaç ve araç olarak kamusal mekânlarda vucut bulduğu stencil hareketinin dünyada ve ülkemizde doğma nedenleri açıklanmış, sokak aktivistlerinin oluşturdukları metaforlar çeşitli açılardan çözümlenmeye çalışılmıştır. Yüksek sanat diye tabir edilen, toplumun üst seviyesine ithafen üretilen ve onların tüketimine sunulan, sanat üretimlerine tepki olarak ortaya çıkan sokak sanatının, kent dokusuna kazandırdığı estetik değerler incelenerek stencilin vandalist bir tavır içermediği açığa kavuşmuştur. Sanat ve kent dinamizminin iç içe olduğu, yüksek enerjinin sağlandığı sokakların, birer iletişim kanalı görevi üstlenmesi yönünden gençlerin farklı duygularını, isyanlarını, barışçıl mesajlarını, protestolarını sergileyebildikleri mekânlar olarak büyük öneme sahip olduğu gözlenmiştir.

Sanat da siyaset gibi onaylanma, toplumda kabul görme hislerinin mücadelesinin verildiği farklı bir alandır. Tarihi dönemleri incelediğimizde sanat kâh siyasetin bir aracı olmuş, kâh siyaset sanatın amacı olarak yer almıştır. Bu söylem içerisinde stencil, sokak sanatı türleri içerisinde en fazla politik içerik barındıran tarafı çekmektedir. Başkaldırı ve muhalif olma, topluma önderlik etme stencil aktivistleri içinde Banksy çalışmalarının bu meşaleyi dünyada taşıyan en önemli örneğini bizlere sunmaktadır. Günümüzde olduğu gibi bundan sonraki sokak sanatı aktivistlerine



Banksy eserleri ilham olmaya devam edecektir. Bu varoluşun desteklenerek daha üst seviyelere taşınması ve farkındalık oluşturulması, stencilin vandalist bir eylem yerine sanatsal bir hareket olarak kabul görmesi sağlanmalıdır.

Stencil aktivistleri çoğunlukla toplumsal problemlere dikkat çekici sosyal içerikli mesajlar üretmekte iken bu durum her dönemde olduğu gibi otoritelerce kabul görmeyip siyasetin en masum halini yansıtan stencili kimi çevrelerce vandalist bir eylem olarak tanıtabilmiştir. Otoritenin yeri geldiğinde kendini ifade edebilmek için ve ya tahakküm kurmak için kullandığı sokakları stencil aktivistlerinin kendi özgür düşüncelerini ifade edebilmek için kullanması vandalist bir eylem olarak kabul edilmemelidir. Stencilin muhalif tavrıyla insanların zihninde bu şekilde yer etmesi, kamusal mekanların dokusuna kattığı estetik değerlerle muhalif olma, topluma yön gösterme dışında yeni bir misyon daha üstlenmektedir. Sokakların dinamizmini artırarak insanlara görsel bir şölen sunmaktadır. Stencil ve graffiti çalışmalarıyla ünlü birçok şehir bu gün turistik cazibe merkezi haline gelmiştir. Kamusal alanlara stencilin kazandırdığı sanatsal dokunun şehirlerin yeniden tasarlanması noktasında önemli zenginlikler kazandırdığı sonucuna varabilmekteyiz. Özellikle sosyal medya ve kitle iletişim araçlarının kullanımının artması noktasında stencil ve diğer sokak sanatı türlerine farkındalık artması ile farklı toplumsal projeler düzenlenerek stencilin hemiletisel hem de mimari dokuya kazandırdığı zenginliklerden yararlanılmak istenmektedir.

Elde edilen tüm bu veriler ışığında araştırmanın değerlendirilmesi kısmında aşağıdaki sonuçlara ulaşabilmekteyiz:

- Stencil, stencil aktivistlerinin kendilerini ifade edebildikleri sanatsal bir eylem olarak görülmektedir.
- Stencil hem teknik açıdan, hem de uygulama mekânları olarak sokakları ve kent duvarlarını kullanması sebebiyle diğer sokak sanatı türleriyle sürekli bir etkileşim halinde olmaktadır.
- Duvarların insanların duygularını ve sanatsal edimlerinin yansıtılmasında uygulama mekanı olarak tercih edilmesi süreci insanlığın ilkel dönemlerine kadar eskiye dayanmaktadır.

- Stencilin kitlelere ulaşılabilirliğinin artırılması amacıyla uygulama mekânı olarak özellikle kamusal mekânların tercih edildiği sonucuna varılmıştır.
- Kamusal mekânların toplumun sanat, estetik, siyaset ve sosyolojik profilini yansıtması, insanların özgürce düşüncelerini yansıtabilmesine olanak sağlaması noktasında stencil hareketinin temel uygulama mekanı olarak kamusal mekanları tercih etmesi gerekli görölmektedir.
- Sosyolojik, bilimsel, siyasal değişim ve gelişimler dönemsel olarak sanatsal ifade biçimlerini etkiledediğinin gözlemlenmesi, stencil hareketinin ortaya çıkma gereksiniminin de bu temele dayandığı sonucuna varılmıştır.
- Dünyadaki stencil sanatçılarının duvarları kendi politik ve ideolojik fikirlerini ifade edebilecekleri bir yüzey olarak kullanmaları bu hareketin sokak sanatı ile birleşerek dinamik bir yapı oluşturmasına neden olmaktadır.
- Sanatın farklı disiplinleri ile stencil hareketinin etkileşimleri sonucu ortaya çıkan eserlerin, bulunduğu coğrafya ve sosyo-politik koşulları içerisinde analiz edip değerlerlendirildiğinde stencil sanatçılarının temel amaçlarını toplumsal duyarlılık ve farkındalık yaratmak oluşturmaktadır.
- Sanata protest bir tavır kazandıran Dadaizm'in ve stencilin temelinde dünya düzenini eleştirmek, değiştirmek sadece güzeli ve iyiyi sanata yansıtılmak yerine insanlığın aciz kaldığı meseleleri de ele almanın önemli olduğunun vurgulanması Dadaizm ve stencilin aynı felsefeden yola çıktığı bilgisini vermektedir.
- Pop Art akımının içerik ve teknik olarak modern stencil ve sokak sanatı hareketi üzerine olan etkilerinin araştırılması, Pop Art'ın hem içerik, hem de teknik olarak stencil hareketini etkilediği sonucuna varılmıştır.
- Sokak sanatı ve stencilin organik mekânından çıkarılarak galerilerde sergilenmeye başlanması stencilin bir sanat hareketi olarak bilinirliğini artıracak olmasına karşın, kent sokaklarında karşılaşıldığındaki yarattığı dramatik etkiyi müzelerde bırakmayacaktır.

- Sanatın vandalizm ile ilişkisi ve sanat eserlerine uygulanan yağmalayıcı, tahrip edici uygulamalar sanat ve vandalizm karşılaştırılmasını hep diri tutmuştur. Stencil hareketinde bu karşılaştırmanın içinde yer almasına karşılık, vandalizmin bir sanat eserine veya kamu malına kasıtlı zarar verilmediği, yıkılıp yağmalanmadığı sürece stencil vandalist bir eylem olarak kabul edilmeyecektir.

Yapılan çıkarımlar sonucunda görsel bir iletişim aracı olarak kullanılan stencil çalışmalarının dünyada ve Türkiye’de farkındalığı artırmayı hedefleyen yeni projeler ve sanat festivallerininin yapılması stencil hareketinin gelişimine fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Küresel sorunlar; anti-savaş propagandaları, insan hakları, hayvan hakları, küresel ısınma, çevre kirliliği, plansız yapılaşma, eğitim problemleri gibi sosyal içerikli konulara dikkat çekmeyi hedefleyen sanat edimleri içerisinde stencilin varoluşu daha da çok desteklenmelidir. Görsel iletişim çağında olduğumuz gerçeği düşünüldüğünde, görsel iletileriyle dramatik etkiler yaratmayı başaran bu hareketin yalnızca teknik bir uygulamadan ibaret olmadığı aynı zamanda sosyal bir sorumluluk da taşıdığı öne çıkarılmalıdır.

Stencil hareketinin sanatsal çerçeve içerisinde ele alınırken sadece üstlendiği sosyal sorumluluk ve farkındalık yaratmayı başarabilen iletileri haricinde şehir mimarisine kazandırdığı farklı dokular itibari ile de değerlendirilmesi önemli bulunmaktadır. Bu gün gerek kamu gerek özel mülkiyette stencil uygulanması dünyada olduğu gibi ülkemizde de çoğunlukla hoş karşılanmaması gelişimin önündeki en büyük engellerden biridir. Kolay uygulanabilir olması yanı sıra kolay tahrip edilebilme özelliğiyle de bu alandaki çalışmaların kalıcılığını olumsuz etkilemektedir. Dünyada bazı şehirlerde, Türkiye’de de özellikle İstanbul’un belli semtlerinde stencil, graffiti ve diğer sokak sanatı türlerinin mimariye dokusal zenginlikler kazandırmaktadır, o bölgenin karakteristik mimari oluşumunun içinde pay edinmektedir. Bu bilinci ülkemizde artırmayı başarabilirsek dünyada örnekleri olduğu gibi stencil, graffiti veya mural şehirleri oluşturarak farklı sanatsal zenginliklerimizle de ön plana çıkabilecek yeni bir alan elde edebiliriz.

## KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Alias, (t.y). Erişim Adresi : <https://www.streetartbln.com/street-artist-alias-in-berlin/>
- Ambrose, G. ve Harris, P. ( 2010). *Görsel grafik tasarım sözlüğü*, İstanbul: Literatür Yayınları
- Aneta StreetArtRat, (2016 24 Nisan) Who is Escif?. Erişim adresi: <https://streetartrat.com/2016/04/24/who-is-escif/>
- AriAlpert, (t.y.). Erişim adresi : <http://www.arialpert.com/osman-productions/>
- Arslan, R. (t.y). Banksy ya da sokağın ruhu. Erişim adresi: <http://www.ebenzin.com/sayi2/3.asp>
- Bal, B. (2014). *Graffiti ve sokak sanatında eser ve akımların tarihsel süreçte değerlendirilmesi ve analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)Haliç Üniversitesi, İstanbul.
- Betlehem. (2005) Erişim adresi: <https://www.themaggar.com/duvarlarin-efendisi-banksy/>
- Bilgehan, Z. (2014). Sokakları hayvanlar alemiyle buluşturuyor,Hürriyet Kelebek . Erişim adresi <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/sokaklari-hayvanlar-lemiyle-bulusturuyor-26288644>
- Blek Stencil, (t.y) Erişim adresi: <https://www.stencilrevolution.com/blogs/profiles/blek-le-rat>
- Bomb, (t.y), Erişim adresi : <https://www.streetartbln.com/street-artist-alias-in-berlin/>
- Bozdağ, L. (t.y). *Çağdaş sanat ve siyaset dönüşümüne yeniden bakmak “politikanın estetize hali”* (hakemli makale). Erişim adresi : [http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F-Sanat-ve-Siyaset-D%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BCne-Yeniden-Bakmak-Politikan%C4%B1n-Estetize-Hali\\_L%C3%BCtfiye-Bozda%C4%9F.pdf](http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F-Sanat-ve-Siyaset-D%C3%B6n%C5%9F%C3%BCm%C3%BCne-Yeniden-Bakmak-Politikan%C4%B1n-Estetize-Hali_L%C3%BCtfiye-Bozda%C4%9F.pdf)
- Boz, B., Beyaztaş, F.Y. (2001 Mart). Vandalizm, *Sürekli Eğitim Dergisi*. Erişim adresi: <http://www.ttb.org.tr/STED/sted0301/5.html#top>
- Böcek, (t.y). Erişim adresi: <http://streetartfromturkey.blogspot.com/2008/11/bcek.html>
- Candemir, T. (2008, 24 Aralık). *Kent iletişiminde sanatsal aykırılık: graffiti*. I. Sanat ve Tasarım Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul. Erişim adresi: [https://www.academia.edu/9915637/KENT\\_%C4%B0LET%C4%B0C5%9E%C4%B0M%C4%B0NDE\\_SANATSAL\\_AYKIRILIK\\_GRAF%C4%B0T%C4%B0\\_ARTISTIC\\_SHOOTING\\_IN\\_CITY\\_COMMUNICATION\\_GRAFF%C4%B0T%C4%B0](https://www.academia.edu/9915637/KENT_%C4%B0LET%C4%B0C5%9E%C4%B0M%C4%B0NDE_SANATSAL_AYKIRILIK_GRAF%C4%B0T%C4%B0_ARTISTIC_SHOOTING_IN_CITY_COMMUNICATION_GRAFF%C4%B0T%C4%B0)
- Çağdaş Sanat. (t.y) Erişim adresi: [http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F\\_sanat](http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87a%C4%9Fda%C5%9F_sanat)
- Çağlın, P. (2010). *Kamusal sanat ve kent ilişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

- Çeken, B. Akengin, Aypek .A. G. (2017) Sanatsal bir başkaldırı olarak Dada. *Akdeniz Sanat Dergisi*
- Çimen, U.,G.(2015,Eylül).*Sokak sanatı ve şiddetin eleştirisi:Banksy örneği*, II. Uluslararası Farklı Şiddet Boyutları ve Toplumsal Algı Kongresi,s,150-151 Erişim adresi: <http://www.toplumsalsiddetalgikongresi.org/source/siddet-2.pdf>
- Çocuklar Tebrizde Mücadele, (2012) Erişim adresi : <https://icyandsot.com/category/work/#post-111>
- Çocuk İşçi . (2012) Erişim Adresi: <https://www.themaggar.com/duvarlarin-efendisi-banksy/>
- DeNotto, M. (2015 January). Art Performance Notes. *Street art and graffiti*(s.208-211) A journal of performance and art, volume 37, Number1.
- Dolk, (t.y) , Erişim Adresi: <http://urbanartassociation.com/thread/105009/new-dolk-prints?page=2>
- Dondi, W. (1980). Erişim Adresi: <https://www.widewalls.ch/artist/dondi-white/>
- Dot Stencil, (t.y). Erişim Adresi : <http://www.isupportstreetart.com/artist/dot-dot-dot/>
- Erbaş, D. (2016). Nalan Yırtmaç. Kurgular ve karşı duruşlar. Erişim adresi : <http://www.canakkalebienali.com/nalan-yirtmac/>
- Erdem, G. (2018 8 Ekim) “Kendini imha eden eser: Banksy ve sanat piyasası”. Erişim Adresi: <https://www.themaggar.com/banksy-sanat-piyasasi-elestiri/>
- Erdoğan, G. (2009) . *Kamusal mekanda sokak sanatı:graffiti İstanbul, Beyoğlu, yüksek kaldırım sokak incelemesi* (Yüksek lisans tezi) Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Erdoğan, G. (2010). Kentsel bir tasarım ürünü : sokak sanatı. Erişim Adresi: <http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/488/M00315.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ergen, V. E. (2015). Yeni ve bağımsız bir sanat deneyimi olarak pop sürrealizm. *Art-Sanat Dergisi*,(3) 173-180 Erişim Adresi : <https://dergipark.org.tr/download/article-file/92918>
- Ernest-Pignon Ernest, (1974) Erişim Adresi: <https://street-art-avenue.com/biographie-artiste-ernest-pignon-ernest-street-art>
- Escif , (2012), Erişim Adresi: <http://www.valenciarthousebedandbreakfast.com/album/valencian-artists/escif-street-art-valencia-2012.html>
- Esmer, E. (2011, 21 Nisan). Banksy'nin babası Blek Le Rat. Erişim adresi: <http://v3.arkitera.com/sa62777-banksynin-babasi-blek-le-rat.html>
- Eşekler ve Belgeler, (2007). Erişim adresi : <https://www.sabah.com.tr/kultur-sanat/2015/09/23/banksynin-israil-zulmunu-anlatan-eseri-satisa-cikti>
- Fairy S.(t.y) Erişim adresi: <http://www.talltreesof.com/?p=267>
- Ferkner, J.(t.y). Erişim adresi :<http://www.flushthefashion.com/culture/john-fekner-interview/>

- Filistinli Genç, (t.y). Erişim adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/banksy-50-efsane-eseriyle-amsterdam-moco-da/4539022.html>
- Gezer, Ö.(2017). Sanat Siyaset İlişkisi: Propaganda ve Protesto, *İdil Dergisi* 6(39) Erişim adresi: <http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1514484314.pdf>
- Groys, B. (2014) *Sanatın gücü*, M.Üstünipek, A. Aldoğan(Yay. haz.). İstanbul : Hayalperest Yayınevi
- Görgülü, E. ,Toy, E. (2018) Kamusal alanda sanat uygulamalarına bir örnek : mural istanbul, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,56(11) Erişim adresi: [http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi56\\_pdf/8diger\\_sosyalbilimler/toy\\_ertan.pdf](http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi56_pdf/8diger_sosyalbilimler/toy_ertan.pdf)
- Güneş, Serkan (2007). Graffiti : Kentsel suç mu sanat mı?, Ankara mimarlar odası, Dosya 06 Erişim adresi <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya6.pdf>
- Güneş, Ş. (2009) Sokak Sanatı. İstanbul : Artes yayınları
- Harrington, S. (2009). Biography, Erişim adresi: <https://www.jefaerosol.com/en/biographie-2/>
- Hawking, (t.y). Erişim Adresi : <http://www.isupportstreetart.com/artist/dot-dot-dot/>
- Hellion, (2017, 24 Ocak). Blek Le Rat “Father of stencil graffiti”. Erişim adresi: <http://www.talltreesof.com/?p=267>
- Hope, (t.y.). Erişim adresi: <https://www.widewalls.ch/obama-art/>
- Interview with the artist John Ferkner.(2011, 25 Ekim). Erişim adresi: <http://www.flushthefashion.com/category/music/>
- İsa Mesih. (1988). Erişim Adresi: <https://bleklatoriginal.com/fr/portfolio/annees-1980/nggallery/page/1>
- İstanbul’un Sinekleri, (2008, Ekim 26). Cumhuriyet Dergi, Erişim adresi: [http://www.yapi.com.tr/haberler/istanbulun-sokak-sinekleri\\_64289.html](http://www.yapi.com.tr/haberler/istanbulun-sokak-sinekleri_64289.html)
- İşçiler, (t.y.). Erişim adresi: [https://www.google.com/url?sa=i&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjmr\\_v\\_6863iAhVNw4sKHaeTCCsQMwg7KAMwAw&url=http%3A%2F%2Fnal.anyirtmac.blogspot.com%2F2009%2F03%2Fblog-post\\_4916.html&psig=AOvVaw0FDslYRtw6JpCOeSowTfEY&ust=1558572181439043&ictx=3&uact=3](https://www.google.com/url?sa=i&source=images&cd=&ved=0ahUKEwjmr_v_6863iAhVNw4sKHaeTCCsQMwg7KAMwAw&url=http%3A%2F%2Fnal.anyirtmac.blogspot.com%2F2009%2F03%2Fblog-post_4916.html&psig=AOvVaw0FDslYRtw6JpCOeSowTfEY&ust=1558572181439043&ictx=3&uact=3)
- Karşılıksız Müdehale. (2005). Erişim Adresi : <https://www.theartstory.org/artist-banksy-artworks.htm>
- Kaymak, Ö. (2007) Grafiti gitti stensil geldi, , *Hürriyet* , Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/grafiti-gitti-stensil-geldi-6055945>
- Keep A Breast, (2013) “This World Is Your World” Erişim Adresi : <https://streetartnews.net/2013/10/street-art-jef-aerosol-bordeaux-france.html>
- Kırmızı Balonlu Kız. (2002). Erişim Adresi : <https://www.themaggar.com/duvarlarin-efendisi-banksy/>

- Kız ve Asker. (2007). Erişim Adresi: <https://www.themaggar.com/duvarlarin-efendisi-banksy/>
- Kilroy (t.y) Erişim Adresi: <https://www.livescience.com/7577-kilroy-changed-world.html>
- Koca, B.ve Özdemir, F. (2013). Makine olarak Andy Warhol(s.219-252). doi: 10.7816/idil-02-06-12
- Köprü Şablon. (t.y). Erişim Adresi : <http://stencilll.blogspot.com/2012/10/stencil-tekniklerinden-kopru.html>
- Kreft, L.(2008) Sanat ve Siyaset Kültür Çağında Sanat ve Kültürel Politika, A. Artun(Yay. haz.).*Sanatın siyaseti ve siyasetin sanatı*(s.9-39). İstanbul :İletişim Yayınları
- Kutup Ayısı, (t.y.). Erişim adresi : <https://www.flickr.com/photos/34565665@N08/7820456082/>
- Lego, (2011). Erişim adresi : <https://icyandsot.com/category/work/#post-120>
- Levha Etiket, (t.y). Erişim adresi : <https://cnytk.wordpress.com/2013/01/23/konusan-trafik-tabelalari/#more-5441>
- Mona Lisa Bazuka, (2007-2008). Erişim adresi: <https://www.theartstory.org/artist-banksy-artworks.htm>
- Napalm Girl Banksy, (t.y.). Erişim adresi : <https://jamaispasdutoutrien.wordpress.com/2012/10/15/napalm-2004-5-banksy/>
- Napalm Kızı, (1972). Erişim adresi: <http://www.milliyet.com.tr/fotogaleri/53485-dunya-napalm-kizi/>
- Neu R. (2017, 8 Eylül ). The İnfluence of Blek Le Rat [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://www.stencilrevolution.com/blogs/profiles/blek-le-rat>
- Obama Stencil, (t.y.). Erişim adresi : <http://horidblog.blogspot.com/2011/02/make-graffiti-stencil.html>
- Obey Giant, (t.y) Street art data base, Erişim adresi : <https://streetartdatabase.com/2013/06/30/obey/>
- Obey Poster, (t.y ). Erişim adresi: <https://streetartdatabase.com/2013/06/30/obey/#jp-carousel-76>
- Osman Production, (t.y). Erişim adresi : [http://www.arialpert.com/osman-productions/son\\_son-2/](http://www.arialpert.com/osman-productions/son_son-2/)
- Oturan Çocuk, (t.y) Erişim Adresi : <https://streetartdatabase.com/2017/11/05/jef-aerosol/#jp-carousel-831>
- Pakistanlı Kadın. (1982). Erişim adresi : <https://blekleratoriginal.com/fr/portfolio/annees-1980/nggallery/page/1>
- Phillips, A.(2014 3 Dec.). Defining Visual Street Art: In Contrast to Political Stencils, Visual Anthropology: Published in Cooperation with the Commision on VisualAnthropology, 28:,51-66. Doi: 10.1080/08949468.2014.880034

- Pop Art Hakkında Herşey: Tarihi, Sanatçıları ve Eserleri. (2018, 18 Şubat). Erişim adresi: <https://www.themaggar.com/en-iyi-pop-art-sanatcilari/>
- Rats, (1982). Erişim adresi: <https://www.stencilrevolution.com/blogs/profiles/blek-le-rat>
- Sadık, C. (2018, 5 Temmuz). Sanat Nedir?. Erişim adresi: <https://www.tarihlisanat.com/sanat-tarihi-nedir-html/>
- Seçkin, A. (2016) Sokak Sanatı Erişim adresi : <http://artlog.art50.net/50-konu-basligi/sokak-sanati/>
- Sepe & Chazme. (2014). Erişim adresi : <https://www.timeout.com/istanbul/tr/kadikoyun-sokak-sanati-festivali-mural-istanbul>
- Sinek, (t.y.). Erişim adresi : <http://ebenzin.blogspot.com/2008/07/selam-ben-flypropaganda.html>
- Sleepwalker, (2007), Erişim adresi: <http://dolk.blogspot.com/search/label/SLEEPWALKER>
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Steyerl, H.(2013). Çağdaş sanat nedir? A. Artun, (Yay.haz.).*Sanatın politikası: Çağdaş sanat ve post-demokrasiye geçiş*(S.83-93). İstanbul: İletişim yayınları
- Street Art Data Base. (t.y). Blek Le Rat. Erişim adresi: <https://streetartdatabase.com/2017/11/04/blek-le-rat/>
- Tag (t.y). Erişim adresi: <https://www.abc.net.au/news/2016-02-04/the-art-of-graffiti-tagging/6959396>
- The Giant , (t.y) Erişim Adresi : <https://www.futurelearn.com/courses/art-crime/0/steps/11888>
- Uçak, (t.y.). Erişim adresi: <http://streetartfromturkey.blogspot.com/2008/11/bcek.html>
- Ulusoy, D. (2005) *Sanatın sosyal sınırları*, Ankara : Ütopya yayınları
- Uyuyan Adam, (t.y). Erişim adresi: <https://www.stencilrevolution.com/blogs/profiles/blek-le-rat>
- Uzaktan Kumandalı Çocuk, (t.y), Erişim adresi: <https://marcozna.wordpress.com/2007/03/11/more-and-more-dolk-and-more-again/>
- Üner, Ö. (t.y) Siyasi Bir Araç Olarak Sanat, Sanat ve Siyaset Sempozyumu, Sakarya Üniversitesi Erişim adresi: [https://www.academia.edu/8052336/SANAT\\_VE\\_S%C4%B0YASET\\_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0S%C4%B0\\_SANAT\\_VE\\_S%C4%B0YASET\\_SEMPOZYUMU\\_SAKARYA\\_%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TES%C4%B0](https://www.academia.edu/8052336/SANAT_VE_S%C4%B0YASET_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0S%C4%B0_SANAT_VE_S%C4%B0YASET_SEMPOZYUMU_SAKARYA_%C3%9CN%C4%B0VERS%C4%B0TES%C4%B0)
- Valesi, M. (2014, July). *Topsy-Turvy-Tricksy...Banksy*. Universty Of California



Warhol, A. (1967) Erişim adresi: <https://www.themaggar.com/en-iyi-pop-art-sanatcilari/>

Watson, M. (2014). Erişim adresi: <https://www.graffitistreet.com/nuart-festival-2015-stavanger-norway-part-1-on-the-street/#jp-carousel-3150>

Wigen, M. (2012) Görsel illüstrasyon sözlüğü, İstanbul: Literatür yayınları

Yol Gösteren Özgürlük, (1830). Erişim adresi: <https://www.sanatabasla.com/2012/09/11/halka-yol-gosteren-ozgurluk-liberty-leading-the-people-delacroix/>

Yüksel, B.A.(2010). *Bir ütopya olarak gerilla sanatı ve gerilla reklamcılığın yarattığı distopya.*(Yüksek lisans tezi) Marmara Üniversitesi, İstanbul.

